

RENE LOVRENČIĆ

Komunalna revolucija Pariza 1871, njezini korijeni i obilježja

Prije sto godina, 26. III 1871, nepregledno mnoštvo ljudi na trgu ispred gradske uprave Pariza neobuzdanom je radošću pozdravilo proglašenje Komune. Uzbudjenje dvije stotine tisuća malih ljudi velike metropole imalo je duboki smisao. Ne samo 72 dana života Komune, već i desetljeća koja su otada protekla, opravdala su prolom njihova zanosa. Pariz je, zato što su oni tako htjeli, još jednom prvi zakoračio u novu eru čovječanstva, ovog puta položivši kamen temeljac socijalističkog društva. Klasa kojoj je time bio ugrožen opstanak požurila se da što prije smrvi klicu budućnosti na tlu francuskoga glavnog grada. No, koliko god ju je bijesno gazila, prelijevajući krvlju pariške ulice, nije je zatrla. Granate, meci i bajunete versajaca ubili su Komunu, ali s njom nije propala i njezina bogata ostavština. Pokoljenja buržoaskih političara, publicista pa i učesnaka blatila su je grubim ili podmuklim izmišljotinama, a drugi šutnjom i potcjenjivanjem potiskivali u zaborav. Ostavštinu Komune ipak nije obezvrijedila buržoaska mržnja ili barem antipatija, nije je jače oštetila ni korozija proteklog vremena. Prava vrijednost njezine poruke osigurala joj je dugoročnu otpornost, privlačila je pažnju onih kojima je bila i namijenjena i budila sve življe zanimanje istraživača. U stoljeću koje nas dijeli od Komune izrasla je opsežna historiografija posvećena njezinim slavnim i strašnim danima, njezinim korijenima i tragovima. Tu veliku sumu znanja teško je danas dopuniti novim važnijim činjenicama, ali je preostalo dovoljno prostora za pokušaje novih tumačenja. Bogatstvo poznate građe o Komuni, raznolikost sudova i ocjena autora koji su je obrađivali, uz njezino veliko značenje, koje naše doba svojim teškim dilemama neposredno ili posredno potvrđuje, nude i traže nastavak istraživanja.

O složenom sklopu uvjeta osnovnoga razvojnog pravca francuskog društva na čijem je završetku zasjala Pariška komuna već se mnogo znade. Utvrdeni su brojni sastavni dijelovi tog kompleksa, a i njihove međusobne veze.¹ Neki važniji elementi ipak nedostaju ili, iako poznati, nisu dovoljno čvrsto spojeni s cjelinom i prema tomu ocijenjeni.

Pet godina prije Komune Francuska je sa 38,067.064 stanovnika još uvijek druga zemlja Evrope.² Više ljudi živi samo u Rusiji: 74 milijuna (1867).

¹ M. Lévy, *Histoire économique et sociale de la France depuis 1848*, Paris 1952; H. Sée, *Histoire économique de la France*, II, Paris 1951; E. Levasseur, *Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France de 1789 à 1870*, II, Paris 1904. i dr.

² M. Block, *Statistique de la France*, Paris 1875, I, 36.

Među razvijenim zemljama Evrope, pa i svijeta, Francuska je najnapučenija.³ Njezina metropola s 1,850.000 stanovnika zaostaje u Evropi samo za Londonom, ali ga, kao i ranije, nadmašuje kao središte duha, kulturnog stvaralaštva bez premca. To brojno francusko stanovništvo čini demografsku okosnicu društvenog razvoja o kojoj znatno ovisi apsolutna veličina socijalnih slojeva, odnosno njihova snaga, opća uloga i mjesto u društvenoj cjelini pa i njihova svijest o svom značenju i mogućnostima. Bogatstvo, moć, samopouzdanje francuske buržoazije izvire uvelike iz one velike ljudske mase kojom vlada, raspolaže i koju na različite načine izrabljuje. O tome dijelom ovisi i njezina vlastita brojnost koja također na nju samu djeluje. Ta brojnost, moć i samosvijest buržoazije, dakako, utječu i na sve ostale društvene snage. No, na njih isto tako djeluje i vlastita brojnost, odnosno sve što iz nje proizlazi.

U 50-im i 60-im godinama XIX st. Francuska zauzima ne samo po napučenosti drugo mjesto u Evropi, već i po stupnju privrednog razvika (isključimo Njemačku koja još nije cjelovita država). Zadovoljivši se zasad tvrdnjom da je međusobna uvjetovanost tih dvaju važnih momenata nesumnjiva, razmotrimo pobliže privredni domet tadašnje Francuske. Zahvaljujući ekonomskom procvatu u dva desetljeća Drugog carstva, zemlja je bila ušla u završnu fazu industrijske revolucije.. Zakašnjenje je u usporedbi s Engleskom bilo znatno, otprilike 20—30 godina, ali nijedna druga država nije dotad bila prestigla Francusku. Njezina nepoljoprivredna proizvodnja, trgovina, promet i bankarstvo zadržali su prvenstvo u kontinentalnoj Evropi, velikim dijelom zato što je revolucioniranje tehnike i tehnologije francuske privrede daleko odmaklo. Iako je u njoj još uvijek bilo prilično mrtvih uglova, stagnatnih grana i područja, ekstenzivnog širenja, mehanizacija je u nizu važnijih proizvodnji napredovala brže nego ikad prije.⁴ O tempu privrednog kretanja Francuske a i o njezovu pravcu govore dva pokazatelja, vrlo važna za procjenu dosegâ industrijske revolucije u svakoj sredini. Iskop kamenog ugljena povećao se od 4,4 mil. tona god. 1850. na 13,5 mil. tona god. 1869, a proizvodnja čelika porasla od svega 10.000 na 100.000 tona u istom vremenskom razdoblju.⁵ Prema tome, glavno energetske sredstvo moderne industrijske proizvodnje je zabilježilo porast od 206,2% u 19 godina ili više od 7% godišnje; proizvodnja polupreradevina o kojoj je ovisila izrada strojeva, instrumenata i alata ali i lokomotiva, tračnica, mostova i brodova postigla je još veći napredak — 1000% porasta ili 14% godišnje. Ipak je metalurgija po broju radnika bila gotovo 17 puta slabija od vodeće tekstilne industrije, rudarstvo nije doseglo prehrambenu industriju, a proizvodnja

³ Stanovništvo Velike Britanije (bez kolonija) dostiže god. 1871. 31,8 mil., u Austro-Ugarskoj živi god. 1869. 35,9 mil. ljudi, u Pruskoj god. 1861. 18,5 mil. Među razvijenim kapitalističkim zemljama najviše stanovnika imaju SAD 38,8 mil., ali tek god. 1870; baš između 1867—70. one su dosegle i prestige Francusku. Razlika je ipak bila mala, ni 5% na kraju razdoblja (svi podaci prema Block, n. dj., 39—40).

⁴ God. 1852. bilo je u Francuskoj 6.080 parnih strojeva u industriji, god. 1860. 14.513, a god. 1870. 27.088, tj. njihov se broj u nepunih dvadeset godina povećao za više od četiri puta. Tome je odgovarao i porast snage tih strojeva (v. J. Kuczynski, Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Frankreich seit 1789, Berlin 1955, II, 153—154).

⁵ Pariškaja kommuna 1871 g., Moskva 1961, I, 15.

strojeva je tek izlazila iz svoje početne faze.⁶ Proporcije glavnih proizvodnih grana nisu doživjele velike promjene, napredak je uglavnom zadržao onu strukturu njihovih odnosa kakva se oblikovala još u prvim desetljećima XIX st., u vrijeme kad je industrijska revolucija tek počinjala. Mada je teška industrija koračala brže od lake, još je uvijek u cjelini industrijske proizvodnje imala skromno mjesto, nedovoljno jako da u njoj rastroji tadašnju strukturu granskih odnosa i nametne novu. U skladu s time proces koncentracije, kojem zbog niza razloga bolje odgovara teška industrija od lake, odvija se svakako življe nego prije, ali ipak bez potrebnog tempa za brzo potiskivanje i razaranje srednjih i malih poduzeća. Velikim dijelom upravo zbog toga među 4,715.805 osoba, koje su god. 1866. aktivne u industriji, nalazimo 1,661.584 vlasnika tvornica i radionica⁷, tj. više od jedne četvrtine.

Dosegnuta razina privrednog razvoja Francuske odredila joj je opću socijalnu strukturu, odnosno njezine glavne elemente. Kako se industrijska revolucija tek od sredine XIX stoljeća ubrzala, grad nije stigao da prevagne selo. God. 1851. od poljoprivrede živi 57% stanovništva. Deset godina kasnije ta je grana privrede hranila 53%, a god. 1872. 51% Francuza.⁸ Za dvadesetgodišnje razdoblje pad toga postotka nije tako značajan, kao što se čini na prvi pogled. U svim sredinama koje prolaze kroz industrijsku revoluciju stope smanjivanja agrarnog stanovništva su redovno znatno niže od stope rasta njihove industrijske proizvodnje. Osim toga, prva bi stopa u Francuskoj bila, svakako, nešto veća da nije god. 1871. izgubila dvije razvijene pokrajine. No, čak i taj skromni pad od 57 na 51% značio bi, uz nepromijenjene granice i demografsku stagnaciju, da se broj osoba koje žive od poljoprivrede umanjio za 10,5%. Za sudbinu Komune bilo je, međutim, važno da francusko selo, mada se smanjuje, još uvijek tvori polovinu stanovništva zemlje. God. 1866. poljoprivredna proizvodnja je bila podloga opstanku 19,598.115 ljudi.⁹ Kako je sloy ostataka zemljoposjedničkog plemstva bio neznatan, agrarno stanovništvo se sastojalo gotovo isključivo od seljaka. Njih je bilo dvostruko više od pripadnika industrijskog sektora društva (vlasnici, radnici i namještenici). Ta velika seljačka masa bila je rasuta u više od 34.000 komuna (prije god. 1871. bilo ih je u Francuskoj ukupno oko 36.000), koje su imale od 2000 do nekoliko desetaka stanovnika.¹⁰ Na taj vrlo brojni sloy, razbijen u desetine tisuća malih zajednica povezanih slabim međusobnim vezama, opozicioni i revolucionarni gradski krugovi teško su mogli utjecati. Do njih su, kao i prije, dopirale gotovo samo dvije organizacije — država i crkva — jedine toliko razgranate da su po svojim najnižim članovima bile više-manje prisutne u svakom selu. Taj konzervativni pa i reakcionarni utjecaj na seljačku masu pojačavali su još mjesni veleposjednici (notables). Spontano djelovanje prodora robno-novčanog privređivanja u

⁶ U metalurgiji je god. 1866. bilo zaposleno 49.675 radnika, u rudarstvu 121.824, u prehrambenoj industriji 159.393 a u tekstilnoj 825.829 (v. H. Lefebvre, La proclamation de la Commune 18 mars 1871, Paris 1965, str. 72).

⁷ Lefebvre, isto.

⁸ Block, n. dj., 55.

⁹ Isto.

¹⁰ God. 1872, poslije gubitka Alsacea i Lorrainea, francuski se teritorij dijelio na 35.989 komuna; samo u 2568 živjelo je više od 2000 stanovnika (Block, 44).

selo, operacije kapitala (zeleniaškog, bankarskog i veleposjedničkog) na njegovu terenu i poreski sistem, udruženim su pritiscima izazivali raslojavanje toga velikog društvenog sloja. To je postepeno u godinama Drugog carstva podgrizalo spomenute utjecaje na seljaštvo i istodobno u njemu poticalo zanimanje za političku propagandu opozicionih pa i revolucionarnih snaga. No, taj proces raslojavanja nije bio dovoljno brz i širok za veće društvene pa ni političke promjene. U cjelini, umjereni polet kapitalizma pod zaštitom novog carstva samo je manjinu seoskih regija gurnuo na put življeg raslojavanja. Nikakav proces sličan engleskom »ogradaivanju« nije surovo čistio francuski poljoprivredni teren od sitnih zemljoposjednika, desetkovao seljaštvo, bacajući razbaštinjene mase ljudi u gradove, i proizvodio vojsku svagdje suvišnih prosjaka. Uz polagano raslojavanje većina sela nije mogla postati opasna ni posjedničkim klasama ni njihovu režimu.¹¹

Kao što je već spomenuto, drugi po brojnosti sloj francuskog društva sastojao se od svih onih koji su živjeli od industrije. Njih je god. 1866. bilo već 10,959.091,¹² odnosno više od 11 milijuna ako se uzmu u obzir i osobe kojima su glavni izvori prihoda bile industrijske dividende, a koje je francuska statistika uvrstila u šaroliku kategoriju rentijera. U aktivnom dijelu industrijskog stanovništva najbrojniju grupaciju čine radnici: god. 1866. bilo ih je 2,938.153.¹³ U toku četiriju godina, do kraja Drugog carstva, njihov se broj povećao najmanje na 3 milijuna. Uz pretpostavku da svaki od njih uzdržava samo još jednu osobu, dolazimo do zamašne brojke od 6 milijuna ljudi proleterskog sektora društva; zapravo, taj je sektor bio veći, jer su mu pripadali i radnici u trgovini i prometu kao i poljoprivredni nadničari. Francuska je u 60-im godinama XIX stoljeća imala drugu po veličini proletersku klasu u Evropi i u svijetu (i ovom prilikom isključujemo još neujedinjenu Njemačku). Već iz te elementarne činjenice, često zanemarene, proizlazi da francusko radništvo ima tada već dugu historiju, desetljeća u kojima se oblikovalo, stjecalo socijalna i politička iskustva a s njima i svijest o svojoj posebnosti, o mjestu u cjelini društvenog bića. Uz relativno polagani privredni razvoj u toku pola stoljeća, ta se klasa dugo radala, okupljala i sazrijevala, što uz negativnu ima svakako i pozitivnu stranu. Ona nije nastala u nekoj privrednoj eksploziji, tako reći preko noći, već kao organski rezultat duljeg razdoblja bogatog političkim

¹¹ Slijedeći Marxa, Lefebvre tvrdi da se u doba Drugog carstva »pogoršala situacija velikog dijela seljaštva«, ali podaci koje navodi to ne potvrđuju. God. 1852. oko 3 mil. od 7,85 mil. obrađivača tla, upozorava autor, nema zemlje ili je ima vrlo malo. No, odmah zatim piše da god. 1862. više od 1 mil. seljaka ima vrlo malo zemlje a 2 mil. obrađuju tuđu zemlju, dakle, opet zajedno oko 3 mil. (Lefebvre, 84). Razlika se ne vidi, iako bi u slučaju pogoršavanja situacije morala biti uočljiva, to više što se, kako sam pisac kaže, i u tom razdoblju produžava demografski pritisak. O vremenu poslije god. 1862. ne daje nikakve podatke, mada je drugo desetljeće carstva važnije za Komunu od prvog. O agrarnim odnosima u tom desetljeću značajnijih političkih promjena jedan drugi autor, istaknuti engleski ekonomski historičar, ima ovo mišljenje: [...] situacija je od početka 60-ih godina ostala stabilna. Može se tvrditi da se struktura francuskog poljoprivrednog društva uopće nije izmijenila [...]» (J. Clapham, Développement économique de la France et de l'Allemagne de 1815 à 1914, Paris 1963, II, 187). Doduše, taj se sud oslanja na podatke iz god. 1862. i tek iz god. 1892, ali dosada nisu poznate činjenice koje bi ga, što se tiče razdoblja od 1862—70, dovele u pitanje ili čak opovrgle.

¹² M. Block, 55.

¹³ Isto.

promjenama, o čemu će još biti riječi. No, s druge strane, zbog spomenutih obilježja privrednog kretanja, većina francuskih proletera još uvijek ne radi u tvornici nego u obrtnoj radionici ili poduzeću koje se nalazi na prijelazu između ta dva tipa proizvodnih jedinica. Samo 10% pariškog radništva čini pravi industrijski proletarijat. Međutim, izrazita prevaga obrtničkih i poluobrtičkih radnika u francuskom proletarijatu ne smije nas zavesti na pogrešne zaključke. Ne samo u svojoj ranoj fazi, već i prilično dugo kasnije, radnički se pokret najčešće oslanja na proletere izvan tvornice, odnosno velikog poduzeća — oni mu daju i aktiviste i većinu članstva raznih organizacija. Rastrkanost radnika po mnogobrojnim malim i srednjim poduzećima svakako je pogodovala održavanju utjecaja sitnoburžoaske ideologije i mentaliteta, ili barem njihovih elemenata u proleterskoj masi, a i znatno otežavala njihovo organizaciono povezivanje i mobilizaciju u kritičnim trenucima. Teškoće koje su smetale bržem usponu francuskog radničkog pokreta najjasnije pokazuje primjer Pariza. Ondje je još god. 1860. bilo 416.811 radnika, tj. šestina francuskog proletarijata zaposlenog u proizvodnom sektoru gradske privrede. Međutim, ta najveća proleterska aglomeracija kontinentalne Evrope bila je jako razmrvljena. Gotovo sedmina radnika uposlena je u 62.199 patuljastih poduzeća u kojima se uz vlasnika nalazio samo jedan najamni proizvođač. Većina pariških proletera radi u poduzećima s više od dva radnika, ali je takvih bilo 39.972. Među njima su 7492 poduzeća zapošljavala više od 10 radnika.¹⁴ Stvaranje bilo kakve jedinstvene organizacije, sposobne za dulji opstanak, koja bi obuhvatila većinu pariških radnika, teško je i zamisliti. Rastrkanost u 101.171 poduzeću oni su se mogli pojaviti kao snažan društveni činilac samo izvlačenjem iz svojih uskih proizvodnih okvira, u organizacijama koje se nisu oslanjale na velike radničke kolektive jer je takvih bilo vrlo malo. Drugim riječima, njihove organizacije nisu imale čvrsto zaleđe, oslon koji bi osiguravao njihovu otpornost i olakšavao vezu s radničkom masom. U francuskim je pokrajinama položaj bio sličan. Tek ponegdje, kao u Creuzotu i Lyonu, postojala su velika poduzeća, ali su radničke aglomeracije ondje bilo znatno slabije od pariške i njihova je aktivnost nužno imala manji odjek u francuskom proletarijatu, odnosno u cjelini društva. Radničke organizacije, čiji je rast, koheziju i koncentraciju gotovo svagdje ometala spomenuta rastrkanost, malo su pažnje mogle obratiti drugim radnim slojevima francuskog društva. Zato je njihov utjecaj izvan radničkih redova u gradu bio slab, a na selu neznatan ili ga uopće nije bilo. Sve te konstatacije odnose se na razdoblje od god. 1864. dalje, jer dotad nikakve radničke organizacije, osim potpornih zadruga, nisu bile ni formalno dozvoljene, ni trpljene ako bi se ipak pojavile. No i posljednjih godina Drugog carstva, kad se režim u okviru općeg popuštanja ponaša prema takvima tolerantnije, ipak im je pravio neprilike i čak se nije sustezao od sudskih progona i zabrana kao npr. sekcija Internacionale. Odatle slijedi da su i politički uvjeti obnove radničkog pokreta otežavali pa i onemogućivali širenje njegovog utjecaja na ostale radne slojeve.

Kao glavni korisnik privrednog uspona Drugog carstva gornji sloj francuske buržoazije postao je još bogatiji, ojačao je i srednji dio te klase dok

¹⁴ Parižskaja kommuna, 48 i Lefebvre, 73. Ni u prvom ni u drugom djelu ne izvode se zaključci iz takvog stanja s obzirom na organizacionu stranu radničkog pokreta, koja je, čakako, povezana s njegovim idejnim aspektom.

je većem dijelu njezinoga najnižeg i najbrojnijeg ogranka prosperitet donio više zla nego dobra. No, ukupno uzevši, francuska je buržoazija bila najmućnija na evropskom kontinentu, a i najbrojnija i najiskusnija u društveno-političkim borbama. Njezina su glavnina vlasnici tvornica i obrtničkih radionica: 1,661.584 osobe god. 1866¹⁵; uz poduzetnike u trgovini i prometu tom broju treba dodati 636.015 rentijera, 183.443 državna i sudska činovnika, 70.429 advokata, činovnika u ministarstvima i poslovnih agenata i dr.¹⁶ Ukupno je pripadnika te klase (bez najmućnijih seljaka) bilo oko 3 milijuna, tj. koliko i radnika u industriji i obrtu, odnosno barem 6 milijuna, ako i u ovom slučaju pretpostavimo da je svaki od njih uzdržavao barem jednu osobu. Međutim, buržoazija u užem smislu riječi — ona s imetkom i prihodima iznad prosječnih u klasi — predstavljala je mnogo tanji sloj (god. 1872. bilo je 183.227 vlasnika industrijskih poduzeća¹⁷), ali po svojim privrednim i društvenim pozicijama vrlo snažan i uplivan. Najveći dio buržoazije u širem smislu čine »srednje klase«; mnogi njihovi pripadnici, naročito mali trgovci i obrtnici, živjeli su tek nešto bolje od kvalificiranih radnika. Jačanje pritiska velikog kapitala zbog konkurentске borbe izbacivalo je ne mali broj malih poduzetnika iz posjedničke klase ili ih približavalo rubu bankrota. Međutim, kao i na selu, taj proces raslojavanja nije tekao naročito brzo, o čemu svjedoči vrlo velik broj poduzetnika u industriji i obrtu i poslije petnaestak godina života Drugog carstva. Dakle, taj dio kapitalističke klase imao je najmanje razloga da bude zadovoljan privrednim poletom 50-ih i 60-ih godina, ali nije imao ni dovoljno ekonomskih motiva za revolt širokih razmjera.¹⁸

Razmatranje o obilježjima Francuske u 50-im i 60-im godinama, koja su važna za shvaćanje pojave i sudbine Komune, ne može mimoći njihov politički aspekt. Ponajviše nas, svakako, zanima odnos francuskih radnika i Drugog carstva.

Uspón bonapartizma do vlasti, njegova društvena podloga i historijska uloga ispitani su i ocijeni još na pragu Drugog carstva u Marxovu djelu *Osamnaesti brumaire Louisa Bonapartea*. Polazeći od te ocjene kao uglavnom ispravne, moguće je uočiti neke važne pravce koji in ultima linea vode prema Komuni a dosad su bili ili zanemareni ili nedovoljno naglašeni. Pobjeda bonapartizma bila je najkasniji plod poraza proletarijata u revoluciji god. 1848. U lipanjskom obračunu taj je smjer buržoaske politike samo jedan sastojak općeg fronta posjedničke Francuske. »Crveni bauk« privremeno je stopio sve njezine elemente u snažan politički amalgam. U njemu se posebno isticala samo struja buržoaskih republikanaca koja je kao glavni nosilac vlasti preuzela ulogu inspiratora i režisera krvave

¹⁵ *Lefebvre*, 72.

¹⁶ *Block*, 56.

¹⁷ *Lefebvre*, 74.

¹⁸ Sitna buržoazija u godinama Drugog carstva nije samo potiskivana i mrvljena; dio njezinih pripadnika uzdigao se u novi bankarski sloj »demokratskog kredita«. Sabirući rasuta novčana sredstva u brojne nove banke i štedionice, oni su ne samo stvorili podlogu za svoj uspon, prodor u gornji, bogati dio klase, već su uz povoljnije uvjete od starih banaka davali zajmove poduzetnicima, što su osobito iskoristili mali industrijalci, trgovci i obrtnici (v. *F. Ponteil*, *Les classes bourgeoises et l'avènement de la démocratie 1815—1914*, Paris 1968, str. 271, 273).

likvidacije radničkog stremljenja prema »socijalnoj republici«. Zato proleterska mržnja nije postala teški uteg bonapartizmu, već onoj buržoaskoj frakciji, koja je to u prvom redu zaslužila. Bonapartizam se počeo penjati prema svemoći baš preko njezina političkog leša. Tek zatim je pregazio stranku Montagne kojoj su se radnici približili, ne zaboravljajući ipak da su njezine pristaje iz redova sitne buržoazije u nedavnjoj prošlosti zajedno s ostalim snagama »reda« masakrirali lipanjske ustanike. Napokon, bonapartizam je razbio monarhističku konkurenciju legitimista i orleanista. Njihov je pad najavio skoru propast republike, ali republike koju su oni prisvojili i zatim doveli u slijepu ulicu. Radnički poraz u lipnju 1848. bio je samo polazna pretpostavka za afirmaciju smjera obnove carstva. Jačanje toga smjera i konačna pobjeda temeljili su se na političkim slomovima onih buržoaskih grupacija koje su snosile glavninu odgovornosti za lipanjsko krvoproliće. Na te se okolnosti oslanjao onaj dio demagogije Louisa Bonapartea kojem je bio cilj da dovede radnike u carev tabor ili da ih barem održi pasivnim. Drugo carstvo će biti prvi oblik buržoaske vlasti koji nije ispoljavao prizirnu ravnodušnost ili čak neprikriveno neprijateljstvo prema proletarijatu, iako su mu korijeni bili baš u porazu te klase. U interesu opstanka kapitalističkog društva i njegove stabilnosti Louis Bonaparte je, još kao predsjednik republike a zatim kao car, nastupao u ulozi patrona radnika, velikog zaštitnika zabrinutog za njihovo blagostanje. Put kojim se probijao do prijestolja, teška depresija u radničkim masama poslije lipanjskih dana koju su suton francuske revolucije i pobjeda reakcije širom Evrope pretvorili u dugu bolest, postepeni oporavak od ekonomske krize god. 1847/8. i teška čizma nove carske vlasti, spremna da zgazi svaku iskru otpora, stvorili su prikladnu podlogu za djelomičan uspjeh bonapartističkog paternalizma u proleterskim redovima. Dio radnika prepuštio se iluzijama koje mu je nudio zavodnik na prijestolju, a većina se povukla iz klasne borbe, političke i socijalne, koja je zato zamrla. Tome je pogodovalo gotovo potpuno gašenje buržoaske opozicije. Francuska je utonula u mir društvenog status quo. Buržoazija je svu svoju dinamiku okrenula poslovima, stjecanju pod sigurnom zaštitom nove diktature, uz njezin blagoslov i potporu.¹⁸

Ipak režim Drugog carstva nije bio sposoban da osigura dugi mir. Ni u njegovim nosiocima francuska buržoazija nije stigla do spoznaje o potrebi ozbiljnijih socijalnih ustupaka, o nuždi djelotvornije brige za radnike u okviru tadašnjeg sistema. Bonapartizam je, poučen proteklom revolucijom, samo našlutio tu potrebu. Slaboj klici trebat će još brojna gorka iskustva s vladajućom klasom da se razvije. Patronat Napoleona III nad radnicima ograničio se na stvarne mrvice i velike očinske fraze. Njihov sumnjiv sjaj nagrizala je nemilosrdna stvarnost radničkih prilika.

Probijajući se do monopola vlasti, bonapartizam je dovršio proces političkog obespravljanja francuskog proletarijata. Najveći dio buržoazije prošao je još gore — izbačen je iz sfere odlučivanja o zemlji, o njezinoj

¹⁸ Odnos francuske buržoazije prema Drugom carstvu, kao i njezino bogatstvo, pokazuje upis državnih zajmova u prvom desetljeću novog režima. Dok je zajam od 250 mil. fr. 1854. pokrilo 99.224 upisnika, za slijedeći, dvostruko veći, našlo se 180.430 upisnika, a za treći, god. 1855. od 700 mil. fr., čak 316.864 upisnika. Pri tom je drugi od tih zajmova pokriven u četvorostrukom iznosu (2.175 mil. fr.) a treći čak u petorostrukom (3.625 mil. fr.) (v. *Ponteil*, 275—276).

unutrašnjoj i vanjskoj politici, iz sfere kojom je, slomivši radnike, posve zavladao. Ipak je to za njih bila slaba utjeha i mršava satisfakcija. Svedeni kao i ostali društveni slojevi na političke objekte Drugog carstva, radnici su imali slušati velikog tutora. Kako se postepeno povlačila spomenuta depresija, tako se u isto vrijeme širilo njihovo negodovanje prema patronatu koji je ostvario vrlo malo svojih bučnih obećanja. S druge strane, bonapartistička je vladavina otvorila široki put prosperitetu. Međutim, radništvo je od toga imalo malo koristi. Doduše, privredni je polet umnožio broj radnih mjesta i rezervna vojska nezaposlenih nije više imala zastrašujuće razmjere kao god 1847/8. Krize god. 1857. i 1866/7. nisu bile katastrofalne pa su taj polet samo podsjekle, zakočile za neko vrijeme. U skladu s time kretala se zaposlenost: uzlaznom linijom uz malobrojne jače padove. U tome se, međutim, uglavnom iscrpljivala korist koju je radnicima pružio prosperitet Drugog carstva. Stupanj izrabljivanja se prije povećao nego smanjio jer se rad intenzificira a radnici, sve do posljednjih godina carskog režima, nisu smjeli vršiti nikakav ozbiljniji pritisak na kapital. Porast nominalnih nadnica, zasnovan na poletu poslova, pratilo je uzlazno kretanje cijena. Kako nije bilo pretjerano, realne se nadnice podižu.²⁰ Zbog teških stambenih prilika, koje se pod pritiskom urbanizacije još pogoršavaju, ukupni životni standard radnika se ipak jedva povećao. Kako je bogatstvo posjedničkih klasa, koje je budno štitio i podupirao carski režim, raslo brzim tempom, imovinski se jaz između radnika i buržoazije produbljivao, i to uz vrlo skromnu razinu realnih prihoda prvih koji su većinom jedva podmirivali egzistencni minimum.

Ovi su politički i socijalni uvjeti bili podloga za obnovu radničkog pokreta pa i za novu revoluciju. Drugo je carstvo istodobno gradilo osnovicu za oživljavanje buržoaske opozicije. I svojim brzim truljenjem, drastično ispoljenim u sve otvorenijoj korupciji, i nizom promašaja u vanjskoj politici,²¹ ono je udaljavalo od sebe posjedničku klasu i poticalo je

²⁰ Realne zarade kretale su se u francuskoj industriji od 1850—70. ovako:

god. 1850. 63 (indeks 100 = 1913)	god. 1862. 65 (indeks 100 = 1913)
god. 1853. 55	god. 1865. 71
god. 1856. 48	god. 1868. 65
god. 1859. 68	god. 1870. 71

(v. *Kuczynski*, 68).

Prema tome, veći dio prvog desetljeća novog carstva bio je za radnike težak, smanjenje realnih zarada bilo je tada znatno. Međutim, već pri kraju tog desetljeća stranje se toliko popravilo da je premašena razina iz god. 1850. U slijedećem desetljeću oscilacije su prilične, ali realne zarade se trajno održavaju iznad te razine. No, ako je izostalo bilo kakvo veće pogoršanje, od 1865—1870. nije došlo do onakvog rasta koji se zamjećuje na kraju 50-ih godina — realne nadnice stagniraju. Nade koje je u radnicima moglo probuditi prethodno razdoblje gube uporište.

²¹ Poznati trgovački ugovor koji je god. 1860. carstvo sklopilo s Engleskom ne može se smatrati promašenim. Nanoseći gubitke francuskim privrednicima, time što je omogućio pojačanje strane konkurencije, poticao ih je da ubrzaju modernizaciju proizvodnje. Međutim, industrijska buržoazija nije iz neposrednih šteta vidjela buduće pozitivne posljedice ugovora te se prema njemu odnosila kao teškom promašaju. Tako se taj ugovor pretvorio u jaki stimulans buržoaske opozicije, ali nije bio jedini kao što bi se to iz teksta Ponteila moglo zaključiti (n. dj., str. 278—279).

na otpor, čemu je pogodio i porast njezine materijalne moći. Sve bogatija, ona je postojala i sve nemirnija uviđajući da se korisnost bonapartiističkog režima za nju očigledno opasno smanjuje. Carstvo koje je na dugo vrijeme zaledilo klasnu borbu i politička trenja, prekrivši društvo mrežom moćne prinude i bujne demagogije, razaralo je vlastito djelo, hraneći sve izdašnije korijene obnove masovnog negodovanja. Osamostaljeni politički servis francuskog kapitala postajao je sve manje funkcionalan ali i sve skuplji, i zbog sve veće korupcije i zbog velikih troškova bezuspješnih vanjskopolitičkih akcija. To je ugrožavalo društveni mir i štetilo privrednom poletu, kojem je dijelom sužavalo okvire a dijelom ga zvodilo na rizične putove velikih spekulacija. Neizbježno buđenje buržoaske opozicije, koja je imala povoljnije mogućnosti za oporavak i utjecaj na režim od proletherske, potpomoglo je obnovi radničkog pokreta. Znatan dio uzroka nezadovoljstva radnika i njihovih neposrednih izrabljivača bio je istovjetan — iako različito i nejednako, i jedne i druge su pogadali truljenje Drugog carstva i njegovi pothvati. Kao u posljednjim godinama srpske monarhije pojavila se određena interesna zajednica radnika i većeg dijela buržoazije. Buržoaska je opozicija svojim napadima na režim i razotkrivanjem njegovih bolesti ubrzavala oporavak radničkog pokreta, a on je, naročito potkraj Drugog carstva, u doba svoga naglog uspona, podstrekivao na otpor i posjedničke klase. Na njih je jačanje radničkog pokreta djelovalo, bilo kao zarazni primjer bilo kao velika opomena koja podsjeća na mogućnost nove revolucije. Budući da je posljednje iskustva iz god. 1848. nikako nije željela, buržoaska je opozicija našla u pojačanju radničkih nemira i akcija dodatni razlog za što skorije mirno uklanjanje bonapartiističkog režima i njegovu zamjenu prikladnijim. Nužnom interakcijom buržoaske i proletherske opozicije uzburkavala se opća društvena atmosfera. Carski režim, prisiljen na ustupke (»liberalna era«), svojim je popuštanjem još poticao obje struje otpora, to više što su njegove mane dalje rasle oduzimajući mu smisao opstanka.

Tek što se privredni potres god. 1866/7. počeo smirivati, radnički je pokret iz faze ponovnog buđenja prešao u razdoblje brze ekspanzije. Njemu imanentna revolucionarna tendencija počela se probijati kroz oživljenu ekonomsku borbu prema političkoj pozornici. Posljednje dvije godine Drugog carstva bile su već tako burne da ih se može smatrati predvečerjem nove revolucionarne krize. Njezin nastup samo je ubrzao francusko-njemački rat.

Ostavljajući po strani konkretne uzroke tog oružanog sudara, njegova toka i katastrofalnog ishoda za »malog nećaka velikog strica« kao dobro poznate, zadržat ćemo se na složenom i mnogostranom problemu veze rata i revolucije god 1870/1.

Veza takve vrste pojavila se već u velikoj francuskoj revoluciji, ali tek u njenoj srednjoj i završnoj fazi. Rat je tada prvo odigrao značajnu ulogu katalizatora revolucije, jakog motora njezine radikalizacije, a kasnije se uključio u sklop uzroka buržoaske kontrarevolucije. U prvoj trećini XIX stoljeća samo su neke od revolucija bile povezane s ratom (isključujemo revolucije koje su bile i nacionalnooslobodilačke, poput srpske i grčke), npr. španjolska 1821. i julska 1830. u Francuskoj. No, u oba ta slučaja

to su bili kolonijalni ratovi, dakle, eksterni faktori posebne vrste koji nisu mogli naročito djelovati na unutrašnji razvoj metropola. God. 1848, u vrijeme najveće revolucionarne oluje koju je Evropa doživjela, rata uopće nije bilo. Međutim, u Francuskoj su god. 1870/71. čak dvije revolucije toliko uronjene u rat da su se u teško razmrsvio klupko spleli primarni i sekundarni uzroci zbivanja. Njihova velika interferencija zavodi na stranputicu, potiče pitanje: jesu li obje te revolucije, a posebno druga iz koje se rodila Komuna, bile tada moguće bez rata. Koliko god se činilo opravdanim, pitanje je zapravo pogrešno, jer negativni odgovor predstavlja precjenjivanje, a obratni potcjenjivanje rata. Bit zbivanja se njime zaobilazi kao i suština veze revolucije i rata. Oružani sudar Francuske i Pruske god. 1870. bio je, kao i svaki rat, plod društvenog sistema, odnosno socijalnih i političkih prilika koje je u datoj etapi svog razvoja taj sistem proizveo. Poslije god. 1848, kroz završnu fazu industrijskog preobražaja, kapitalizam je u Francuskoj ušao u doba svoje zakašnjele zrelosti u kojem su nužno jačale njegove ekspanzivne tendencije. Uspješni rat mogao im je najbolje poslužiti. Prema njemu Francusku je ipak više vodila unutarnja politička kriza. Prateći nezadrživi rast opozicije, koji nije znao ni mogao zaustaviti, carski je režim prožimala težnja za izlazom pod svaku cijenu, za najbržim putem do rehabilitacije; suočen sa sve jasnijim obrisima izolacije, gubio je ostatke odgovornosti prema vlastitoj klasi, postajući sve skloniji velikoj avanturi, igri va banque. Na kraju, opsjednut brigom za opstanak, taj je režim bio spreman da se prepusti stihiji maksimalnog rizika. Zato će zavesti zemlju u rat s moćnim, superiornim protivnikom. Pojurivši kroz maglu samoobmana o vlastitoj snazi, upravljači Francuske gurnuli su niz strmu kosinu prema katastrofi najvažniji dio onoga što im je preostalo — vojsku. S njom se bonapartizam dokopao vlasti, s njom će zajedno propasti. Svojim teškim padom Drugo je carstvo oštetilo osnovicu na kojoj je podignuto — društveni sistem. Kako su njegovu armaturu rastresle već prethodne i suvremene socijalne i političke borbe, u njoj su se zbog tog pada pojavile opasne pukotine. Uz pomoć novih vlastodržaca Francuske, koji su naslijedili mračnu ostavštinu propale monarhije, rat će te pukotine dalje proširivati pa će za nekoliko mjeseci doći u pitanje cijela zgrada — buržoaski poredak.

U već dugoj prošlosti evropskog kapitalizma nikad se prije takvo nešto nije dogodilo. Taj historijski presedan zapravo nam otkriva da je buržoaski poredak na tlu jedne od najrazvijenijih, najbogatijih i najnapučenijih zemalja Evrope i svijeta prvi put u svom razvoju dospio dotle da posredstvom političke nadgradnje može u ratu staviti na kocku vlastiti opstanak. Za ispravno shvatanje Komune, a i kasnijih socijalističkih revolucija, korisno je pobliže ispitati tu mogućnost, odnosno kako se ona tada ostvarila. Svaki ozbiljan oružani sukob koji dulje potraje nije samo krvavo mjerenje pravih snaga protivnika već i specifična proba, teški ispit solidnosti njihova političkog i društvenog sistema. Pogotovu to vrijedi za obračun velesila. Primjer neslavnog završetka Drugog carstva pokazao je da politički sistem koji se velikim ratom pokušava izvući iz krize nju samo zgušnjava, zaoštrava, jer na tom teškom ispitu neminovno pada. Time izaziva dramatski rasplet napete unutrašnje situacije. Naime, rađa masovnu akciju čija bujica satire režim.

Sve se to potpuno ispoljilo u danima poslije Sedana, odnosno u revoluciji od 4. IX 1870. Vojna katastrofa Drugog carstva, njezine nužne posljedice u zemlji i slabost režima, već do rata jako načetog vlastitim bolestima i općom političkom krizom, zaslužni su za jednu posebnu crtu te revolucije: za razliku od prethodnih ona je izvedena bez krvi. Materijalna i moralna snaga režima pala je na tako nisku razinu da je svaki pokušaj nasilnog suprotstavljanja revolucionarnoj bujici bio očigledno teško izvodljiv i uz to besmislen, s pokoljem zaštitnika propalog carstva kao jedinim vjerojatnim rezultatom. Zato je režim bez otpora klonuo i mirno izdahnuo. To nekrvavo obilježje revolucije od 4. IX imalo je i negativnu stranu. Pobunjene su mase lako svrgle omraženi režim i s njime carstvo; nikakve ozbiljnije borbe nisu im izoštrile gledišta, pojačale oprez prema sumnjivim saveznicima, ubrzale oblikovanje njihova jedinstvenog političkog vodstva. Velikim dijelom baš zato vlast su uspjeli preuzeti buržoaski republikanci, tj. ona ista politička struja koja je pred nepunih 20 godina bila najodgovornija za lipanjsko krvoproliće, a time i za slom revolucije god. 1848/9.²² Bio je to zlokobni znak za budućnost koji, međutim, revolucionarni Pariz nije uzeo dovoljno u obzir. U tome ga nije toliko spriječio zanos lake pobjede koliko jedan drugi moment: rat se poslije Sedana produžio prodoranjem njemačkih vojski u dubinu zemlje. Teška prijetnja nezavisnosti i integritetu zemlje nalagala je elementarno jedinstvo svih političko-društvenih snaga koje se nisu diskreditirale za vrijeme carstva. Shvativši tu nuždu, revolucionarne su mase ustuknule pred brzim i vještim manevrima buržoaskih republikanaca koji su pomoću njih prigrabili vlast. Oni se zapravo nisu pokorili toj potrebi za jedinstvom već su joj se okretno prilagodili i iskoristili je za opravdanje svojeg postupanja. Mašući otada neprestano zastavom jedinstva u ime obrane zemlje od neprijateljske invazije, oni će se truditi da onemoguće nastavak, produbljenje revolucije i tako očuvaju i stečene pozicije i društveni poredak. Prema tome, rat je imao mnogostruke posljedice: ubrzao je i olakšao pad Drugog carstva, utisnuo beskrvnoj revoluciji od 4. IX karakter čiste političke promjene u kojoj je jedan buržoaski režim ustupio mjesto drugom, i zatim otežao njezin radikalni produžetak. No, time se ipak ne iscrpljuje uloga rata u buri francuskih zbivanja.

Slom najvećeg dijela carske armije lišio je zemlju glavnine njezine raspoložive obrane. Očekujući neprijatelja. Pariz se hitno naoružavao. Ako su god. 1830. i 1848. radnici francuske prijestolnice sami sebi pribavili oružje na različite načine, sad će ga legalno dobiti od jedne buržoaske vlade. Iskustvo lipanjskih dana god. 1848. uvjerilo je posjedničku klasu a pogotovu njezine političke vrhove koliko mogu biti opasni naoružani radnici. Međutim, nova je vlada raspolagala tako skromnom vojnom snagom da se uspješna obrana Pariza samo s njome jedva mogla zamisliti. Odbijanje da se ona bilo kako brzo dopuni izazvalo bi sumnju o kapitulantskim namjerama tek rođenog režima. Osim toga, nova je revolucija predstavljala moćnu plimu aktivizacije masa koja se usprkos lakoj pobjedi nije po-

²² U drugoj adresi Generalnom vijeću Internacionale Marx je naglasio da novom republikom uz orleaniste upravljaju buržoaski republikanci među kojima i ličnosti diskreditirane u lipnju 1848. (*K. Marx*, *Građanski rat u Francuskoj*, Zagreb 1947, str. 33–34). Za daljnji tok zbivanja bio je ipak važniji širi aspekt: buržoaski republikanci su kao cjelina skrivali lipanjsko krvoproliće koje su izazvali u ime «reda».

rukla jer to nije dopuštala akutna vanjska opasnost. Pod njezinim sve većim pritiskom aktivizirane mase se odmah nakon sloma carstva okreću od unutrašnjih problema i usmjeruju najveći dio svoje naglo narasle pažnje i energije obrani zemlje. Od Napoleonovih dana u srcu Francuske nije se pojavila neprijateljska armija. Tada, prije više od pola stoljeća, Francuska je bila umorna od gotovo dvadesetgodišnjeg ratovanja i rezignirano je dopustila invaziju premoćnih neprijatelja. Sada, međutim, zemlja je ratovala svega šest tjedana, njezine otporne mogućnosti usprkos vojnoj katastrofi nisu bile iscrpljene. Prodor neprijateljskih armija do središta zemlje nagovijestio je njezin konačni poraz i s time mračnu perspektivu u kojoj bi se Francuska, bačena na koljena, morala saviti pod stranim diktatom. Takvi su izgledi probudili duboko usađeni nacionalni ponos Francuza, u prvom redu Pariza, točnije njegovih radnih masa. Zato je njihov nabujali aktivizam dobio snažno patriotsko obilježje. Rezultat je bio posve nepoželjan za posjedničku klasu: čim je vlada objavila da će se nacionalna garda proširiti, u nju su nagnula predgrađa. Tako reći preko noći od dobrovoljačkih odreda imućne buržoazije, ona se pretvorila u gigantsku narodnu miliciju. U njoj su naglo prevagnuli mali ljudi Pariza — sitna buržoazija i naročito radnici. Još 6. IX 1870, dva dana poslije revolucije, nacionalna garda je imala 60 bataljona. Arondismani Pariza s pretežno radničkim stanovništvom bili su u njoj slabo zastupani: Montmartre (130.456 stanovnika god. 1866) samo s 1 bataljonom kao i Buttes Chaumont (88.930); Menilmontant (87.444), Popincourt (140.641) i Enclus St. Laurent (116.438) sa po 2 dok je buržoaski Louvre (81.665) imao 5 bataljona, Bourse (79.909) 3 kao i Luxembourg (99.115) a Reilly (78.635) čak 6. Međutim, do kraja septembra 1870. ukupni se broj bataljona nacionalne garde popeo do neviđene brojke: 254. Radnički su rajoni dali izrazitu većinu prinove: na čelu se našao Popincourt s ukupno 21 bataljonom, slijedili su ga Batignolles s 18, Montmartre i Menilmontant s po 16, Enclus St. Laurent s 14 bataljona itd.²³ Taj vrtoglavi rast nacionalne garde bio je zajednički rezultat revolucije od 4. IX i patriotskog zanosa koji ju je, zbog rata, popratio. Svjesna opasnosti od puškara u rukama radnog Pariza, vlada je preko volje i škrtro snabdijevala oružjem prinovu nacionalne garde, koja je bila tako velika da je posve zasjenila njezin stari sastav. Vladina sabotaža u naoružavanju pariških radnika ipak nije mogla biti drastična. Iznimne prilike to nisu dopustile: neprijateljske snage su stigle do Pariza i već 19. IX započela je opsada.

Naglo omasovljenje nacionalne garde moramo smatrati fenomenom prvo-razrednog značenja. Nikada prije ni u Francuskoj ni bilo gdje drugdje nije se pojavio toliki broj naoružanih radnika. Ipak je bilo još važnije što ta mnogoljudna masa proletera s puškama nije bila amorfna, već organizirana, i to u poluvojne formacije. S obzirom na veliku ulogu nacionalne garde u postanku Komune i u borbi za njezin opstanak, taj aspekt naoružavanja pariških radnika treba posebno razmotriti.

O razmrvljenosti proletarijata Pariza bilo je već govora. U kratkom razdoblju od 1866—70. stanje se nije moglo znatnije promijeniti. Priključujući se nacionalnoj gardi, radnici su ušli u relativno velike organizacione jedi-

²³ Podaci su uzeti iz pregleda nacionalne garde po arondismanima u *G. Bourgin, La guerre de 1870—71 et la Commune, Paris 1938, str. 185.*

nice (bataljoni u prosjeku broje 1500 ljudi), koje su po brojnosti odgovarale radnom osoblju srednjeg pa i većeg poduzeća. Kao osnovni dijelovi goleme jedinstvene organizacije te su jedinice nužno bile povezane. To su zahtijevali ne samo vojnotehnički već i politički razlozi. Vlada je željela da tu naoružanu masu drži pod nadzorom, da na nju utječe, što bi uz preveliku autonomiju jedinica bilo nemoguće. A dokinuti potpuno tu autonomiju preustrojtvom nacionalne garde u pravu vojnu formaciju s osiguranom pokornošću njezinih jedinica višim komandama bilo je teško izvodljivo. Vlada koja je nikla 4. IX nije imala snage za takvu promjenu. Zadovoljila se time da zadrži i čuva onu strukturu koja je u nacionalnoj gardi otprije postojala. Nemoćna da joj nametne unutrašnju povezanost tipičnu za stajaću vojsku, sprečavala je da se inicijativom odozdo razvije drugačiji sistem veza koji bi otežao svaki za gardu nepoželjni vanjski utjecaj i, obratno, olakšao onaj kojem bi bila sklona. Vlastodršci ipak nisu mogli posve blokirati mogućnosti za razvoj onakvog unutrašnjeg povezivanja garde kakvo su držali opasnim. Te su mogućnosti izvirale iz najopćenitijih obilježja nacionalne garde, kao dobrovoljne poluvojne organizacije, sastavljene od jedinica koje su u biranim komandantima imale konkretno i stalno jamstvo svoje relativne samostalnosti.²⁴ Promjena sastava i karaktera garde je ne samo učvrstila te mogućnosti, već i uvjetovala njihovo ostvarenje. Najviši rezultat samostalnoga unutrašnjeg povezivanja nacionalne garde predstavljat će njezin Centralni komitet, osnovan na pragu nove revolucije iz koje je nikla Komuna.

Rat je, dakle, izručio radnoj većini pariškog stanovništva organizaciju kakvu bi sama teško mogla stvoriti. Nije je trebalo tek zamisliti i zatim se mučiti njezinim osnivanjem. Umjesto toga trudbenici Pariza su se jednostavno ulili u već postojeću buržoasku tvorevinu, preplavili je i time joj promijenili klasno obilježje. Koliko god je režimu, konzervativnom a prikriveno i reakcionarnom, bilo zazorno takvo proširenje nacionalne garde, ipak se s njime mogao prije pomiriti nego s eventualnim zahtjevom i nastojanjem pariških radnika da stvore posve novu i nezavisnu poluvojnu organizaciju u kojoj uopće ne bi bilo mjesta imućnima. Vodeće ličnosti režima, poput generala Trochya, J. Favrea i J. Simona, mogla su se pri tom tješiti da je vlada zadržala pravo imenovanja vrhovnog komandanta nacionalne garde i da u njoj usprkos svemu može računati s otprilike četvrtinom sastava (60 starih buržoaskih bataljona). Za radnike je bilo važno da su bez većih zapreka, za kratko vrijeme, stekli prevagu u toj specifičnoj organizaciji. Već je njihovo svrstavanje u bataljone nacionalne garde oslabilo negativne posljedice spomenute rasutosti. Radnička djelatnost nije više izvirala samo iz desetina tisuća pariških poduzeća, već i iz dvije stotine poluvojnih jedinica. Povezivanje tih jedinica bilo je usprkos smetnjama vlasti mnogo lakše ostvariti nego udruživanje radnika po proizvodnom principu. To je povezivanje dostiglo vrhunac osnivanjem Centralnog komiteta, kao predstavništva velike većine bataljona, snažnog političkog centra

²⁴ Birane komandante vlada je mogla smijeniti; tim se pravom ona izdašno služila. U mjesecima opsade Pariza opozvala je 36 komandanata bataljona i brojne druge oficire garde (*Bourgin*, 184). Neke tvrdoglave jedinice nisu se obazirale na vladine opušbe smijenjenih, kao što se nisu dale ni zavesti intrigama te su ponovno birale iste osobe. Tako je 159. bataljon četiri puta birao za komandanta blankistu Grangeru (v. *M. Dommanget*, *Ogist Blanki*, rat 1870—71 i komuna, Beograd 1959, str. 133).

oslonjenog na radne mase Pariza, naoružane i organizirane po vojnom principu koji pretpostavlja veću disciplinu od one koja spaja članove nekoga političkog udruženja. Određen tim momentima Centralni će se komitet nacionalne garde odlikovati širokim autoritetom i nužnom količinom samopouzdanja u presudnim trenucima nove revolucije.

Radne mase Pariza imale su i još nekih koristi od nacionalne garde. U njezinim su jedinicama desetine tisuća ljudi naučile rukovati oružjem, a određen broj čak i topovima. Nekoliko tisuća gardista postali su oficiri i podoficiri i navikli se upravljati većim ili manjim jedinicama. Njihovi su pripadnici uvježbani da se kreću i djeluju kao cjelina. Zbog svega toga radni je Pariz bilo opasno dirati. Njegova snaga, sposobnost da je upotrijebi i samosvijest su toliko porasli da se režim morao ustručavati od upotrebe sile. Protiv nezadovoljnih jedinica nacionalne garde bilo je gotovo bespredmetno nastupiti s policijom ili žandarmerijom. Njih su mogli obuzdati samo buržoaski bataljoni, uz pretpostavku da su u sukobu brojno jači, ili vojska kao superiorna oružana sila s boljim naoružanjem, čvršćom disciplinom i iskusnijim komandnim kadrom. No, za razliku od policije i žandarmerije, ona se nije sastojala samo od profesionalnih slugu buržoaske vlasti već najvećim dijelom od mobiliziranih radnika i seljaka. Poslije teških poraza francuske armije nije bilo sigurno da će po naredbi svojih oficira poslušno pucati na ulicama Pariza u nacionalne gardiste.

Posebnu korist izvukli su iz nacionalne garde revolucionarni elementi. Oni su u njoj našli prostranu organizacionu podlogu za svoje djelovanje i širenje utjecaja. Zbog ranijih zasluga, svojih gledišta, uvjerenja, energije i požrtvornosti mnogi su izabrani za komandire četa, komandante bataljona, a kasnije i legionara.²⁵ Opirući se na te pozicije, učvršćivali su svoj upliv i sabirali pristalice. Mnogi dotad malo poznati revolucionari baš su se u nacionalnoj gardi afirmirali, a mnogi su u njoj sazreli i postali revolucionarni aktivisti. Svi se oni zajedno pomoću nacionalne garde ukorijenjuju u teren velikog grada, stvarajući čvršće veze s narodnom masom nego što su ih ikad prije imali.²⁶

²⁵ Uz Grangera, komandanti bataljona garde su postali i blankisti Levraud, Eudes, Jaclard, Lacambre, Philes pa i sam Blanqui (*Dommanget*, isto), članovi Internacionale Avrial, Longuet, Varlin i Cournet (*Bourgin*, 230—231, 233—234) i mnogi drugi revolucionari. Znatna dio njih je vlada »nacionalne obrane« uspjela lišiti zapovjedništva, ali tek nakon što su dva-tri mjeseca, a neki i dulje, djelovali na svoje jedinice i stekli nove pristaje i simpatizere. Zbog popularnosti koju su uživali, njihovo je smjenjivanje vladi više štetilo nego koristilo.

²⁶ Dommanget citira sud Lefrançaisa, budućeg člana Komune, da su revolucionari prije pristajali da ih se bira za komandante bataljona jer ih je ta dužnost operetila brojnim tehničkim poslovima (n. dj., str. 129). Autor ni ne prihvaća ni ne pobija taj sud, već samo ističe što je za Blanquija značio izbor na tu dužnost i kako ju je upotrijebio. Zapravo, baš taj primjer opovrgava sud Lefrançaisa: Blanqui je, zahvaljujući stečenom položaju, povukao za sobom više od 30 komandanata bataljona koji su zajedno s njim i ljudima iz pokreta 20 arondismana zatražili od vlade da energičnije vodi rat. Oslanjajući se na svoje komandne pozicije u gardi i urjecaj koji su na osnovi njih razgranali, revolucionari su krenuli u akciju 31. X 1870. U kaosu nove revolucije 18. III 1871. javlja se elementarna organizacija upravo zaslugom Eudesa, Varlina, Pindya, Ranviera, Brunela, Faltota i drugih revolucionara — bivših i tadašnjih komandanata jedinica garde koji su ih uveli smišljeno u borbu (v. prikaz zbivanja 18. III u Lefebvre, 259, 265). Neki od njih — Eudes, Duval, Faltot — izabrani su nekoliko dana ranije za komandante legionara, velikih formacija sastavljenih od više bataljona (*Bourgin*, 191).

Napokon, treba istaći da je garda, proširivši se do najvećih mogućih razmjera, postala organizacioni okvir povezivanja radništva i sitne buržoazije. Zbližile su ih političke i socijalne borbe posljednjih godina carstva i spomenuta plima patriotskih osjećaja. Zato su ojačali njihovi međusobni utjecaji. Njih su podupirale i zajedničke patnje opsade, koje su za situaciju buržoaziju bile tek nešto podnošljivije nego za radnike, a zatim, već uoči Komune, gorčina kapitulacije koja je podjednako pogodila njihovo rodoljublje. Koliko god je bio važan utjecaj na masu malih vlasnika imao veće značenje. To se mora pripisati ne samo klasnim prednostima radništva, već i toku zbivanja zbog kojeg su one došle do jačeg izražaja.

Ispitujući veliki kompleks rata i revolucije god. 1870/71. ne možemo mimoći još dvije važne komponente.

Nastavljajući se još pola godine poslije sedanskog sloma, rat je sve jače opterećivao francusku privredu i društvo. Pod okupaciju je dospjela većina razvijenih područja zemlje. Njihove ekonomske veze s ostalim regijama Francuske bile su temeljito presječene na tešku obostranu štetu. Pariz, naj snažnije privredno središte s trgovinom i bankarstvom koji su poslovali širom zemlje, pretvorila je opsada u otok usred neprijateljskog mora. Na slobodni dio Francuske, većinom manje razvijen od zauzetih departmana, svalili su se tereti iscrpljujućeg rata.²⁷ Raspoloživa radna snaga se neprestano smanjivala sve novim mobilizacijama. Te su neposredne posljedice produžetka ratovanja na različite načine pogodile životni standard stanovništva, pogotovo francuskih radnika koji su većinom i prije jedva sastavljali kraj s krajem. Pogoršanje materijalnih uvjeta bilo je iz razumljivih razloga najteže u opkoljenom Parizu. Tu dobro poznatu okolnost valja posebno naglasiti. Pod teškim pritiskom masovne oskudice i neuspješnog ratovanja glavni se grad postepeno kretao od buržoasko-demokratske prema socijalističkoj revoluciji. Radni slojevi slobodnih pokrajina nisu toliko patili, velikim dijelom baš zato njihova je radikalizacija bila tek sporadična, a i tamo gdje je do nje došlo, nedovoljno široka i duboka. U tome se krije jedan od važnih uzroka buduće izolacije Pariške komune, iako se ona pojavila mjesec i po dana nakon završetka njemačke opsade. Bijedu i ogorčenje koje je ta opsada izazvala bilo je teško ukloniti ili barem ublažiti u kratkom razdoblju. No, buržoaski se režim nije ni naročito trudio da to postigne; štoviše svojim je poznatim postupcima u pogledu stanarina i mjenica utirao put ponovnom pogoršanju životnih prilika širokih slojeva.

²⁷ S. B. Kan, poznati sovjetski historičar, navodi tvrdnju komisija za trgovinu i industriju, formiranih od nacionalne skupštine na početku god. 1871, o vrlo teškom stanju francuske privrede uoči primirja i podacima dokazuje razorno djelovanje rata na financije, ali odmah zatim naglašava kako su članovi komisija »zgušnjavali boje« sa željom da se pod svaku cijenu sklopi mir. Međutim, svoju tvrdnju da stanje nije bilo previše ozbiljno potkrepljuje samo time što je Francuska bez većih teškoća u kratkom roku isplatila ratnu odštetu (v. Parižskaja kommuna, n. dj., 230—231). Stvarne ekonomske prilike su tako zabašurene, njihove društveno-političke posljedice su u skladu s tim ostale izvan vidokruga autora. Slično je postupio i Lefebvre; doduše, u njegovoj misli da je razaranje postojećih struktura vidljivo samo u Parizu a ne i u provinciji (n. dj., 403) krije se klica ispravnog shvaćanja o bitnim razlikama između francuske metropole i većine zemlje uoči Komune, ali je on nije razradio.

Druga velika odrednica kretanja radnog Pariza prema Komuni bila je ratna politika vlade »nacionalne obrane«. Većina njezinih članova nije se dala povući patriotskim poletom koji je buknuo poslije Sedana. Kao i cijeli gornji sloj buržoazije, koji je predstavljala, ona se prepustila defetizmu. Zato je bilo više razloga. Priznati konačni poraz nije više značilo, kao 1792/3, prikloniti se feudalnoj restauraciji. Strane bajunete nisu bile uperene u buržoaski politički i društveni sistem. Velika je buržoazija od teških uvjeta mira mogla imati samo određenu štetu koju bi, zahvaljujući svojim moćnim pozicijama, prije ili kasnije prebacila na tuđa leđa. Ona nije više dio mlade klase koja je, tako reći, jučer počela vladati i sva je nabijena borbenom energijom. Treba dodati da su i realni izgledi za izbacivanje agresora s francuskog tla bili skromni. Najveći dio carske armije nestao je u dimu bitaka ili završio u zarobljeničkim logorima. Usred zemlje stajala je moderna, odlično naoružana i dobro vođena armija bez premca u Evropi, opojena svojim pobjedama i prožeta nacionalnim oduševljenjem. Dopustiti francuski vojni uspjeh značilo je za nju ugroziti tek ostvareno ujedinjenje Njemačke. Izložena takvom protivniku Francuska je bila sama, bez ikakvog saveznika. Kako su njezini izgledi da postigne preokret u ratu bili mali pokazuju primjeri potpunog neuspjeha onih francuskih generala, koji su energično vođenim operacijama pokušali pomoći opkoljenom Parizu.²⁸ Ipak je najvažniji uzrok kapitulantske orijentacije vladajućih krugova bio njihov strah od nove socijalne revolucije.²⁹ Naoružani i vojno organizirani radnici Pariza mogli su prije ili kasnije postati njezin inicijator i snažan nosilac. U drugim gradovima radnici su također ušli u nacionalnu gardu. Njezina proletarizacija nije ondje dosegla onaj stupanj kao u Parizu, ali je ipak bila prilično izrazita i zato opasna za vladajuću klasu. U slučaju nove revolucije, režim se nije mogao pouzdati bez rezerve u nikakvu oružanu silu: vojska se nije oporavila od moralno-političkih posljedica pretrpljenih poraza, buržoaski bataljoni nacionalne garde nisu ispoljavali onakvu borbenost kakvu su pokazivali u prvim mjesecima god. 1848. Zato su gornji slojevi francuske buržoazije i njihovi politički predstavnici željeli da se rat što prije završi. Tek tada vojska bi se mogla srediti, kao i revolucijom od 4. IX uzdrmana birokracija, a nacionalna garda znatno smanjiti ili čak raspustiti. Uz tako promijenjeni odnos snaga i vjerojatno poboljšanje socijalnih prilika na osnovi privredne obnove, nove se revolucije više ne bi trebalo bojati. Ili uopće ne bi izbila, ili bi, ako bi ipak do nje došlo, njezin poraz bio neminovan. No, koliko god težila miru kao spasu za kapitalistički poredak, vladajuća stranka buržoaskih republikanaca nije se usudila da naprećac kapitulacijom izvede zemlju iz rata. Takav potez mogao je zapaliti u Parizu novu revoluciju koje se toliko bojala. Zato je odabrala drugi, prikladniji put. Izjašnjavajući se gorljivo za obrambeni rat francuskog naroda, na različite ga je načine sabotirala, računajući da će depresivno zračenje neprestanih poraza prije ili kasnije zahvatiti radne mase, poništiti njihov patriotski zanos i zaraziti ih demoralizacijom, koja bi u svakom pogledu potkopala njihov

²⁸ V. Bourgin, 113—122.

²⁹ Na taj je moment prvi upozorio Marx u trećoj adresi Generalnom vijeću Internacionalne (v. Građanski rat u Francuskoj, 37—38). Obilnom dokumentacijom potkrijepio je isto gledište o vladi »nacionalne obrane« H. Guillemin, Les origines de la Commune, Le deuxième traquenard, Temps modernes, g. 13, 1957, br. 142, 143 i dr.

akcioni dinamizam. Na kraju, kad više ne bi prijetio nikakav ozbiljni otpor utučenih masa, vlada bi kapitulacijom lako postigla željeni mir. Taj kurs nije bio loše izabran, uz pretpostavku da se velika varka neće razotkriti. Međutim, sabotiranje obrane teško se moglo potpuno prikriti. U kraćem vremenskom razdoblju to bi još i bilo moguće. Ali se, prema očekivanju vlade, borbeno raspoloženje pariškog stanovništva nije hladilo. Rat se je razvukao mjesecima, pa je skrivanje vladinoga kapitulantskog kursa bilo sve manje uspješno. Svojim pasivnim držanjem i vojnim potezima koji su redovno završavali neuspjesima izazivala je sve življu i širu osudu.³⁰ Već 31. X, pet tjedana poslije početka opsade, buknuo je požar nove revolucije. Iako je bio prilično lako ugašen, ostalo je dosta žeravice, koju represalije nisu mogle pretvoriti u pepeo jer su nužno bile nedosljedne. Ići u njima do kraja, vlada se nije usudila jer bi time pobudila otpor onoga velikog broja radničkih bataljona nacionalne garde koji se 31. X nisu pokrenuli ili su, zadovoljni početnim uspjehom svog revolucionarnog istupa, prerano napustili poprište borbe. Tu je žeravicu vlada čak raspirivala ne samo nastavkom sabotaže obrane već i spomenutom ravnodušnošću prema nedaćama radnog stanovništva Pariza, koju je tek ponekad, poslije žestokih kritika i pritisaka, pokušavala zabašuriti zakašnjelim i polovičnim mjerama sanacije. Nezadovoljstvo masa je potpirivala i odlaganjem a zatim i kategoričkim odbijanjem izbora za komunu — skupštinu Pariza — koja bi u teškim uvjetima opsade nužno preuzela važne zadatke. Javni zahtjevi o osnivanju komune imali su vrlo stare korijene, još iz davnih vremena srednjovjekovne Francuske, ali i jednu znatno mlađu podlogu — sjećanja na burni historijski trenutak god. 1792, kad je poslije više stoljeća uskrsnula gradska općina Pariza kao spasilac revolucije od jakih vanjskih i unutrašnjih neprijatelja.³¹ No, ta komuna nije živjela samo u revolucionarnoj tradiciji Francuske, već i u sjećanju bogate buržoazije. Za nju je komuna bila veliko strašilo, tvorevina pariške ulice, otrovna hidra koja je uvukla Francusku u nastavak revolucije, u crno doba kad su beskućnici prijetili privatnom vlasništvu. Spojna karika između toga strašila i nove komune bio je pariški lipanj 1848. No, i bez tih uspomena iz bliže i dalje prošlosti, pojava birane skupštine Pariza bila je za buržoaski režim posve neprihvatljiva. Uz opće pravo glasa, demagošku ostavštinu propalog carstva, nova bi komuna neizbježno bila izraz raspoloženja i težnji radničke većine francuskoga glavnog grada. Takva, ona bi postala jaka politička protuteža sve očiglednijem kapitulantskom kursu vladajućih krugova. Na uspostavu veza između komune Pariza i nacionalne garde ne bi trebalo dugo čekati. Posljedice njihovog udruživanja mogle su biti za vladu katastrofalne. Dakle, njezino duboko zaziranje od komune imalo je brojne i ozbiljne razloge. Njih su slabo prikrivale velike riječi o nepogodnosti izbora takvog tijela u vrijeme kad vanjska opasnost nalaže puno jedinstvo i izbjegavanje svih raspri građana. U svijesti radnih masa Pariza komuna je bila neposredni ideal kao spasonosni motor obrane grada i politička garancija zaštite njihovih materijalnih interesa.

³⁰ Prvi je vladu zbog ratne politike počeo napadati Blanqui u svom listu *Patrie en danger* (*Dommanget*, 105—107), uvidjevši već desetak dana poslije 4. IX 1870. da je njezina borbenost sumnjiva.

³¹ V. *Lefebvre*, 141—147.

Iz cjeline ratne politike prve vlade treće francuske republike proizlazi da je ona, odnosno velika buržoazija koju je zastupala, pokazala potpunu nesposobnost u obrani nezavisnosti zemlje, velikim dijelom zato što je klasne interese prepostavila općenacionalnim. Radništvo i sitna buržoazija nastupali su, naprotiv, kao najjagilniji zaštitnici domovine. U ime interesa ugrožene nacije obje su te socijalne snage, pogotovu radnici, žrtvovali i 4. IX i kasnije svoje uže interese dopuštajući velikoj buržoaziji da preuzme kormilo vlasti i da ga zadrži u svojim rukama. Međutim, žrtva je bila uzaludna. Jedinstvo nacije nije poslužilo njezinoj cjelini već velikom vlasništvu. Pokazavši se potpuno nekorisno za obranu a štetno radnim slojevima, ono se raspada. U sjeni konačnog poraza sasvim ga nestaje — na pragu proljeća god. 1871. njegovi su ostaci izgorjeli u dotad neviđenom klasnom sukobu.

Kad je napokon vlada buržoaskih republikanaca, uz potporu monarhista svih boja, izvela Francusku iz rata, došao je trenutak za ostvarenje krajnjih ciljeva njezinog kapitulantskog kursa. Laki poraz pobunjenika 22. I 1871, koji su u posljednji čas pokušali spriječiti da zemlja poklekne pred osvajačima, nije oslobodio vladu i nacionalnu skupštinu, koja se pojavila pod njezinim okriljem, vrlo ozbiljnih briga. Sazreli plodovi kapitulantskog kursa svojim važnim dijelom nisu odgovarali očekivanjima. Ako su radne mase pokrajina bile većinom utučene, pomirene s porazom, u Parizu nisu klonule. Njihovo raspoloženje nije obojila apatija, već ogorčeni ponos. U teškim danima opsade one su, koliko im je to vlada dopuštala, pristizale u pomoć regularnim jedinicama, snabdijevale ih i hrabrile svojom odanošću obrani. Zbog njih je vlada mjesecima čekala trenutak za kapitulaciju. U prvom redu voljom svoga radnog stanovništva Pariz je prkosio osvajaču gotovo pola godine. Nijedna evropska metropola nije u novijoj povijesti ni pokušala nešto slično. Na tome zasnovan osjećaj ponosa nije se dao utopiti u mraku depresije, poraz koji su skrivali drugi mogao je samo gordost prožeti gorčinom. Drugi njezin jaki izvor bile su životne prilike pariških radnih masa, posebice radnika, i nemar vlade. Nezadovoljstvo masa koje se u njima dugo skupljalo izbilo je na javu u različitim oblicima (demonstrativno držanje prilikom ulaska Prusa u neke dijelove Pariza, spašavanje topova, stvaranje federacije nacionalne garde na velikim skupovima predstavnika većine bataljona i dr.). Zastupnici velikog vlasništva i njegovi korisnici nisu u tome otkrili razloge za novo čekanje dok se mali ljudi Pariza umire, već, naprotiv, jasne dokaze o potrebi brze akcije. Poslije svih neprilika i sukoba s tim Parizom u vrijeme rata, gorljivo su željeli svoj sigurni mir — konačno oslobođenje od sablasti nove revolucije. Surovi pokušaj da se je riješe urodio je suprotnim rezultatom. Pohod regularnih četa u pratnji policajaca i žandara koji je započeo 17. III 1871. kroz usnule ulice Pariza nije dao Thiersovoj vladi topove Montmartra, Butte Chaumonta i Menilmontanta, niti joj je uručio mrske revolucionarne vođe i agitatore. Umjesto toga, narednog je dana trobojnicu, okaljanu malodušnošću, nesposobnošću i izdajom bogatih u ratu, zamijenila na Hôtel de Ville crvena zastava nove, proleTERSKE revolucije.

Rođena u plamenu te revolucije, Komuna je opila radne mase Pariza vjetrovom da su kroz njezina vrata ušli u odavno željenu budućnost. Zapravo

njihovi izabranici nisu bili spremni da odmah, bez odlaganja, utvrde put kojim treba krenuti. Ta slabost nove revolucije Pariza može se usporediti s odgovarajućim nedostatkom njezine prethodnice — lipanjskog ustanka. Ipak razlike nisu tako neznatne kao što se na prvi pogled čini. U lipnju god. 1848. jedini programatski element bila je deviza demokratske i socijalne republike, široka doduše kao svaka velika deviza, ali nejasna sadržaja. Lišen već prije revolucionarnih klubova, bez bilo kakve političko-organizacione jezgre, pariški proletarijat nije tada mogao ni stvoriti ni dobiti ništa više. U doba Komune prilike su bile drugačije. U proteklih dvadesetak godina i posebice posljednjih šest mjeseci društvene snage koje su se vratile revoluciji stekle su znatno iskustvo. Zbog svoje nedovoljno razvijene ekonomsko-socijalne podloge, specifičnih prilika Drugog carstva i posebnih okolnosti između dviju revolucija, od 4. IX 1870. do 18. III 1871, njihovo sazrijevanje nije urodilo konačnim, čistim rezultatom — smjelim, razrađenim i suvislim planom djelatnosti revolucionarne vlasti usvojenim od većine njezinih pristaša. No, to je sazrijevanje ipak doseglo nužnu razinu na kojoj su mogli nići razni projekti takvog plana ili barem njegovi elementi.

Na velikom sastanku delegata nacionalne garde 10. III 1871. član njezina tek stvorenog Centralnog komiteta i budući vijećnik Komune Arnold svoj je referat završio riječima: »Francuska republika u prvom redu, univerzalna republika zatim. Nikakve stajaće vojske, već cijela nacija naoružana, tako da sila nikad više ne ugrozi pravo. Nikakve vrste prinude, ropstva i diktature, već suverena nacija, građani slobodni da upravljaju sami sobom. Jednom riječju, nikakvih kraljeva, gospodara, nametnutih vođa, već agenti stalno odgovorni i opozivi na svim razinama vlasti. I tako više neće biti prazna riječ velika deviza slobode, bratstva i jednakosti.«³² Ta sažeta platforma nove revolucije govorila je samo o važnim političkim ciljevima. Treba li izmijeniti društvo, u kom pravcu i kako, nije rečeno. Kako je formulirana, platforma je, međutim, bila prihvatljiva za veliku većinu Pariza i Francuske, za sve slojeve radnog naroda, ali im nije pružila nikakvu jasniju socijalnu perspektivu. Njima je prepušteno da je sami u novim političkim uvjetima odrede. U proglasu Centralnog komiteta, izdanom sutradan poslije pobjede nove revolucije, uopće nema programatskih elemenata. U njemu je samo očitana situacija, osuđena buržoaska vlada zbog svojih starijih i novijih grijeha i opravdana reakcija pariškog puka koji se izazvan digao na otpor. obraćajući se jednim proglasom zavedenima, Centralni komitet nacionalne garde je 24. III odgovorio na pitanje »Što mi hoćemo« još škrtije nego u Arnoldovom referatu: »Komunalno pravo za Pariz, tj. izabrano općinsko vijeće. Ukidanje policijske prefektуре . . . Ukidanje stajaće vojske i pravo za vas, nacionalni gardisti, da sami čuvate red u Parizu; pravo da imenujemo naše vođe. Konačno, reorganizacija

³² »La République française d'abord; puis la République universelle. Plus d'armées permanentes, mais la nation tout entière armée, de telle sorte que la force n'opprime jamais le droit. Plus d'oppression, d'esclavage ou de dictature d'aucune sorte; mais la nation souveraine, mais les citoyens libres se gouvernant à leur gré. En un mot, plus de rois, plus de maîtres, plus de chefs imposés; mais des agents constamment responsables et révocables à tous les degrés du pouvoir. Et alors, ce ne sera plus un vain mot que cette sublime devise Liberté, Égalité, Fraternité« (*Bourgin*, 191).

nacionalne garde na osnovici koja će dati jamstva narodu.«³³ Izborni proglaš toga tijela građanima Pariza posve je zaobišao sve programske postavke i samo je upozorio građane da u Komunu ne treba birati »ambiciozne i skorojeviče«, jer oni slijede jedino »svoj vlastiti interes i završavaju uvijek tako da se smatraju neophodnima«, nego one iz puka koji žive »vašim vlastitim životom, koji trpe iste nedaće.«³⁴

Politički centar koji se pojavio uoči nove revolucije, autoritativno tijelo na čelu nacionalne garde, završni plod njezinoga unutrašnjeg povezivanja, jedini organ vlasti poslije 18. III 1871, nije daleko odmakao u pripremi programa za Komunu. Drugi pobornici i tumači te revolucije učinili su više. U njihovim objavama mogla se nazrijeti određenija budućnost.

Pojavivši se odmah poslije revolucije od 4. IX, pokret 20 arondismana Pariza zauzeo je poziciju borbene socijalističke ljevice, sumnjičave prema velikim političkim idealima bez jasnog društvenog sadržaja. Prolazeći kroz faze uspona i pada, taj je pokret ostao izraz velikog dijela proleterske avangarde Pariza.³⁵ Mjesec dana prije Komune opet je zasjao na nebu nemirne francuske prijestolnice svojom odlučnom porukom. Na sastanku delegata komiteta budnosti 20 arondismana 20. i 23. II 1871. objavljen je u »deklaraciji principa« ovaj veliki cilj: »[...] postići svim mogućim sredstvima ukidanje privilegija buržoazije«. Izjava nije zastala na idealu negacije, već je odredila i njegov pozitivni pendant sažet u devizi »socijalna jednakost«. Kakvo značenje mora imati posljednje od triju glasovitih načela Velike revolucije, pobliže određeno dodatnim atributom, tumačila je ova postavka deklaracije: »Rad kao jedina osnovica socijalne konstitucije, rad čiji potpuni proizvod treba pripadati radnicima.« Veliki skok iz postojećeg društva u novo, u kojem će taj princip vladati, okršten je kao »revolucionarna politička i socijalna likvidacija«. Hoće li ta temeljita promjena imati demokratski karakter ili ne, o tomu dokument ne kaže ništa određeno, ali se u nastavku teksta može naći posredni odgovor. Poslije nedavnog iskustva s izborima 8. II 1871, koji su uz opće pravo glasa dali pretežno reakcionarnu skupštinu, sastavljači deklaracije i skup koji ju je primio nisu volju narodne većine smatrali obaveznom. Čak se nisu sustegnuli od izjave da je »republika iznad prava većine«, da većini nije dozvoljeno dirati u narodni suverenitet »bilo neposredno putem plebiscita bilo posredno putem skupštine te većine«. Odatle slijedi da dio nacije svjestan njezinih pravih, bitnih interesa ima pravo da o njoj odlučuje bez obzira na to čini li većinu ili manjinu. Kontekst spisa

³³ »Le maintien de la République comme gouvernement seul possible et indiscutable. Le droit commun pour Paris, c'est-à-dire un conseil communal élu. La suppression de la préfecture de police... La suppression de l'armée permanente et le droit pour vous, Garde nationale, d'être seul à assurer l'ordre dans Paris. Le droit de nommer tous nos chefs. Enfin, la réorganisation de la Garde nationale sur des bases qui donneraient des garanties au Peuple« (*Bourgin*, 212).

³⁴ U cjelini taj odlomak plakata glasi: »Ne perdez pas du vue que les hommes qui vous serviront le mieux sont ceux que vous choisirez parmi vous, vivant de votre propre vie, souffrant des mêmes maux. Défiez vous autant des ambitieux que des parvenus; les uns comme les autres ne consultent que leur propre intérêt et finissent toujours par se considérer comme indispensables« (*Bourgin*, 217).

³⁵ Najpotpuniju dokumentaciju o tom pokretu pruža monografija *J. Dauvry — L. Scheler, Le Comité Central Republicain des vingt arrondissements de Paris (septembre 1870—mai 1871)*, Paris 1960.

ne dopušta sumnju o tim interesima. Oni su sadržani u socijalnoj revoluciji. Njezino ostvarenje — »politička i socijalna likvidacija« — ne ovisi o pristanku većine; ako ona s njome ne bude suglasna, manjina ipak ima pravo da je provede. Taj zaključak, izveden iz odrješitog stanovništva ove deklaracije o narodnom suverenitetu, podupire u njoj izraženo gledište o novom političkom sistemu. Nosilac vlasti u Parizu može biti samo »revolucionarna komuna koju tvori delegacija grupa revolucionarnih socijalista«. Ni riječu nije spomenuta većina pariškog stanovništva. Koliko će Komuna biti demokratska autore deklaracije nije zanimalo. I vlast u cijeloj zemlji je zamišljena isto tako: ona ima pripasti vladi »političke i socijalne likvidacije« kao mandataru delegacije »revolucionarnih komunista«.»⁹⁰ Ako se uopće može govoriti o demokratizmu tako zamišljene političke strukture, on je internog karaktera, izražen isticanjem delegacije kao kolektivnog i fluktuirajućeg predstavništva revolucionarnih grupa i Komuna. Ukupno uzevši, deklaracija je vrlo bliska ideji revolucionarne diktature manjine u službi pravih interesa najvećeg dijela društva.

Treći učesnik u izradi programa nove revolucije bila je federacija pariških sekcija Internacionale. Uoči komunalnih izbora, 23. III 1871, pojavio se njezin manifest. Ocjenjujući situaciju, autori naglašavaju dva uzroka katastrofe u koju je zemlja zapala. Prvi je »hipokritski despotizam« a drugi »nesolidarnost interesa«. Izlaz, prema tome, ne može biti »princip autoriteta koji je nesposoban da obnovi red na ulici, da obnovi rad u poduzeću«. Nesolidarnost interesa pak vodi u »socijalni rat«. Novi red kojem je osnovni preduvjet »reorganizacija rada« izrast će iz »slobode, jednakosti i solidarnosti«. Komuna će u njemu biti jamstvo »emancipacije radnika«, jer će putem nje svi građani moći »braniti svoja prava, uspješno nadzirati postupke mandataru dužnih da ostvaruju njihove interese i odrediti progresivnu primjenu društvenih reformi«. Manifest se ne zaustavlja na tim općim pitanjima, već nabraja i pojedinačne ciljeve: »Organizacija kredita i razmjene, asocijacija, kako bi se radniku osigurala integralna vrijednost njegovala rada. Besplatno, laičko i integralno obrazovanje. Pravo skupa i

⁹⁰ Integralni tekst »deklaracije principa« glasi: »Tout membre d'un Comité de Vigilance déclare appartenir au parti Socialiste révolutionnaire. En conséquence il réclame et cherche à obtenir par tout les moyens possibles la suppression des privilèges de la Bourgeoisie, sa déchéance comme caste dirigeante et l'avènement politique des travailleurs. En un mot l'égalité sociale. Plus de patronat, plus de prolétariat, plus des classes. Il reconnaît le travail comme la seule base de la Constitution sociale, travail dont le produit intégral doit appartenir au travailleur. Dans le monde politique il place la République au-dessus du droit des majorités; il ne reconnaît donc pas à ces majorités le droit de renier le principe de la Souveraineté populaire, soit directement par voie plébiscitaire, soit indirectement par une assemblée organe de ces majorités. Il s'opposera donc au besoin par la force à la réunion de toute Constituante ou autre prétendue Assemblée nationale, avant que les bases de la Constitution actuelle de la Société aient été changées par une liquidation révolutionnaire politique et sociale. En attendant que cette révolution définitive se soit produite, il ne reconnaît comme gouvernement de la Cité que la Commune révolutionnaire provenant de la délégation des groupes socialistes de cette même cité. Il ne reconnaît comme gouvernement du pays que le gouv(ernement) de liquidation politique et sociale par Délégation des Communes révolutionnaires du pays, et des principaux centres ouvriers. Il s'engage à combattre pour ces idées et à les propager en forment là où ils n'existent pas des groupes socialistes révolutionnaires. Il fédérera ces groupes entre eux et les mettra en rapport avec la Délégation centrale. Il devra enfin mettre tous les moyens dont il dispose au service de la propagande pour l'Association intern(ationale) des travailleurs« (*Bourgin*, 182).

udruživanja, potpuna sloboda štampe i gradana, municipalna organizacija policije, oružane sile, zdravstva, statistike, itd.«. Iako je srž tog programa — osiguranje svih plodova rada njegovim stvaraočima — revolucionarna, jer isključuje svako izrabljivanje, predviđeni način ostvarenja toga velikog ideala nema isti karakter. Komuna će, kaže se u dokumentu, biti i »jamstvo ugovora čije će odredbe, izrađene u slobodnoj raspravi, dokrajčiti antagonizam klasa i osigurati socijalnu jednakost«. ³⁷ Dakle, put u novo društvo treba otvoriti sporazum klasa kojem će radnička vlast biti pogodni politički okvir.

Neke, vrlo škrte elemente programa Komune susrećemo u plakatu kojim je predložena kandidatska lista revolucionarnih socijalista za skupštinske izbore 8. II 1871. Zajednički predlagači bili su Internacionalna asocijacija radnika (Internacionala), Federalna komora radničkih društava i delegacija 20 arondismana. Koliko god bilo sumarno, obrazloženje te liste privlači pažnju kao skica zajedničke platforme triju važnih, izrazito lijevih grupa revolucionarnog Pariza. Njihov proglas počinje legitimiranjem: »To je lista kandidata koju u ime jednoga novog svijeta predlaže partija razbaštinjenih.« Poslije gorkih riječi o »klasama koje upravljaju društvom« i vladi »nacionalne obrane« — krivcima opće nesreće, navodi se za što se revolucionarni socijalisti zalažu: »Otpor bilo kome tko bi doveo republiku u pitanje. Nužnost da radnici dođu na vlast. Pad vladajuće oligarhije i industrijskog feudalizma. Organizacija republike koja će, dajući radnicima sredstva za rad, kao što je ona iz 1792. dala seljacima zemlju, ostvariti političku slobodu društvenom jednakošću.« ³⁸ Program zaista odgovara nazivu kojim su te grupe okrstile svoje zajedničke političke predstavnike. Njegovo provođenje znači ne samo političku već i socijalnu revoluciju. Republika nije shvaćena statički i apstraktno, kao u liberala pa i sitnoburžoaskih radikala. Nju treba braniti jer će se pretvoriti u oblik radničke

³⁷ Odlomci toga opširnog proglasa, iz kojih su gore citirani izvaci, glase: »Sommes-nous dégénérés au point de subir avec résignation le despotisme hypocrite de ceux qui nous ont livrés à l'étranger... Le principe d'autorité est désormais impuissant pour rétablir l'ordre dans la rue, pour faire renaître le travail dans l'atelier, et cette impuissance est sa négation. L'insolidarité des intérêts a créé la ruine générale, engendré la guerre sociale: c'est à la liberté, à l'égalité, à la solidarité qu'il faut demander d'assurer l'ordre sur de nouvelles bases, de réorganiser le travail qui est sa condition première... L'indépendance de la commune est le gage d'un contrat dont clauses librement débattues feront cesser l'antagonisme des classes et assureront l'égalité sociale. Nous avons revendiqué l'émancipation des travailleurs et la délégation communale en est la garantie, car elle doit fournir à chacun citoyen les moyens de défendre ses droits, de contrôler d'une manière efficace les actes mandataires chargés de la gestion de ses intérêts, et de déterminer l'application progressive des réformes sociales... Qu'avons-nous demandé? L'organisation du Crédit, de l'Échange, de l'Association afin d'assurer au Travailleur la valeur intégrale de son travail. L'Instruction gratuite, laïque et intégrale. Le Droit de Réunion et d'Association, la liberté absolue de la Presse, celle du citoyens. L'organisation au point du vue municipal des services de police, de force armée, d'hygiène, de statistique etc.« (*Bourgin*, 218).

³⁸ Ovako glase odgovarajući dijelovi plakata: »Ceci est la liste des candidats présentés au nom d'un monde nouveau, par le parti des déshérités, parti immense, mais qui, jusqu'aujourd'hui n'a pu être agréé, pourquoi que ce soit, par les classes qui gouvernent la société... Défense à qui que ce soit de mettre la République en question; Nécessite de l'avènement politique des travailleurs; Chute de l'oligarchie gouvernemental et de la féodalité industrielle; Organisation d'une République, qui, en rendant aux ouvriers leur instruments de travail, comme celle de 1792 rendit la terre aux paysans, réalisera la liberté par l'égalité sociale« (*Bourgin*, 195).

vladavine, u političko sredstvo velike društvene promjene u čijem je težištu ukidanje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Možda zbog sažetosti programa ili iz nekih drugih razloga važno pitanje o načinu likvidacije buržoaskog vlasništva nije dodirnuo, osim ukoliko ne shvatimo usporedbu s rješanjem agrarnog pitanja god. 1792. (bilo bi ispravnije 1793) kao posredni izraz misli da eksproprijacijom treba dokrajčiti »industrijske feudale« kao što je Velika revolucija na isti način ukinula zemljišno plemstvo.

Posljednji važniji programski dokument koji valja spomenuti proizašao je također iz pokreta 20 arondismana. To je manifest njihovog Centralnog komiteta, objavljen 27. III 1871, tj. dan poslije izbora vijećnika Komune i dan prije nego što je ona svečano proklamirana. Već zbog toga projekt programa, koji je pokret 20 arondismana ponudio revoluciji, zaslužuje posebnu pažnju. U njemu se, posve u skladu s trenutkom, prvo definira Komuna uopće. Po slovu manifesta, ona je: »[...] Osnovica cijele političke države kao što je porodica embrij društva.« Posve samostalna, slijedeći svoj posebni duh, tradicije i potrebe ona će u nacionalnoj i federalnoj cjelini očuvati »potpunu slobodu, vlastiti karakter i potpun suverenitet kao pojedinac u sredini grada«. Shvaćajući da se društvo ne može sastojati od mnoštva Komuna kao jedinica koje su same sebi dovoljne, autori manifesta predviđaju da će se one udružiti u interesu optimalnog »ekonomskog razvoja, nezavisnosti, nacionalne i teritorijalne sigurnosti«. Dokument ne ulazi u složenu problematiku funkcioniranja njihove zajednice, ne kaže ništa o oblicima i strukturi veza unutar nje, ne spominje mogućnost pojave različitih interesa komuna. Ističu se samo velike koristi njihovog udruživanja, svakoj od njih povećat će se »snaga, bogatstvo, tržište i izvori«. Tu jednostranost nije teško objasniti. Komunalizacija društva i nacije bila je još uvijek samo ideal. Ako su ga revolucija od 18. III 1871. i izbori za vijeće Pariza pretvorili u pitanje dana, njegova stvarna vrijednost nije zato postala jasnija. Nju nije verificiralo nikakvo novije, nedavno iskustvo. Sastavljači manifesta to nisu priznali. Kao i mnogi zagovornici velikih promjena prije i poslije Komune, oni su javnosti predočili svoj ideal bez ikakvog balasta neizbježnih novih problema. Vjerojatno ih pri tom nije vodila nikakva namjera, već duboko uvjerenje u apsolutnu vrijednost uzora. A takvom uvjerenju smetaju bilo kakva pitanja, ono ih ne trpi ili teško podnosi jer mogu baciti sjenu na ideal, što je osobito nepoželjno u trenutku kad neposredno predstoji njegova realizacija.

U nastavku manifesta podvlači se da je republika, »jedino kompatibilna sa slobodom i narodnim suverenitetom«, onaj opći politički oblik koji odgovara komunalnom sistemu. Zatim se nabrajaju političke slobode i principi koji bi zajedno s pravima komuna predstavljali konkretni sadržaj tog oblika. Sloboda govora, štampe, skupa i udruživanja trebala je biti »najpotpunija«, tj. ne predviđaju se nikakva ograničenja. Ta apsolutna sloboda sviju imala bi kao svoj produžetak »poštivanje pojedinca i nepovredivost njegova mišljenja«. O općem pravu glasa kaže se da ono »ostaje uvijek svoj vlastiti gospodar«. Dakle, u to pravo ne može dirati nikakva vlast, ono ovisi samo o sebi, izvana je nepovredivo kao i misao građana. Zatim se ističe princip izbornosti svih činovnika, odgovornih pred biračima i uvijek opozivih. Posebno se naglašava imperativni mandat biranih funkcionara kao striktno ograničenje njihove vlasti i dužnosti.

Okrećući se samo Parizu, manifest niže ciljeve koji su zapravo već ostvareni: autonomija nacionalne garde, ukidanje policije i stajaće vojske, što se može shvatiti kao izraz želje da se postignute tekovine sankcioniraju. Posljednji dio manifesta sadrži veliku grupu raznih ciljeva koji se gotovo svi mogu nazvati socijalnima u širem smislu riječi. Prvo se traži dokidanje svih subvencija vjeroispovijestima, kazalištima i štampi, te širenje svjetovnoga općeg i stručnog obrazovanja. Zahtjev da osnovna škola bude besplatna nedostaje. Manifest dalje predviđa hitno provođenje široke ankete s nekoliko ciljeva. Ona je trebala utvrditi odgovornost javnih radnika za nedaće u koje je zemlja zapala, pružiti sliku financijskog, trgovačkog i industrijskog stanja grada i fiksirati elemente za opće, prijateljsko ukidanje svih platežnih zaostataka i za obnovu kredita. Tako je ispitivanje grijeha vladajućih krugova u bliskoj prošlosti trebalo teći usporedo s traženjem načina da se što prije savlada njihova mračna ostavština. Slijedećim zahtjevom manifest se odvaja od akutne problematike i zakoračuje u područje dugoročne socijalne politike. Naime, on traži stvaranje »sistema komunalnog osiguranja protiv svih društvenih rizika, uključujući nezaposlenost i poslovni neuspjeh«. U vrijeme kad u Francuskoj pa ni drugdje još nije bilo nikakvog socijalnog osiguranja ostvarenje toga zahtjeva predstavljalo bi važnu društvenu reformu. To je osiguranje trebalo pružiti ne samo radnicima, već i poslodavcima. Tek u završnom tekstu manifesta primjećuje se jasna težnja novom sistemu ekonomsko-socijalnih odnosa. Ondje se, naime, zahtijeva: »Neprestano i revno traženje najprikladnijih načina da se proizvođaču osigura kapital, oruđa rada, tržište i kredit kako bi se jednom zauvijek završilo s najamnim radom i grozotama bijede, kako bi se izbjeglo da ikada ponovno dođe do krvavih zahtijevanja i građanskih ratova kao njihovih fatalnih posljedica.«³⁹ Stare proizvodno-društvene

³⁹ Odgovarajući tekst manifesta glasi: »Paris, par la révolution du 18 mars, par l'effort spontané et courageux de sa garde nationale, a reconquis son autonomie, c'est-à-dire le droit d'organiser sa force publique, sa police et son administration financière... Pour assurer le triomphe de l'idée révolutionnaire et communale dont nous poursuivons le pacifique accomplissement, il importe d'en déterminer les principes généraux et d'en formuler le programme que vos mandataires devront réaliser et défendre. Le Commune est la base de tout État politique, comme la famille est l'embryon des sociétés. Elle doit être autonome, c'est-à-dire se gouverner et s'administrer elle-même suivant son génie particulier, ses traditions, ses besoins, exister comme personne morale conservant dans le groupe politique, national et fédéral, son entière liberté, son caractère propre, sa souveraineté complète comme l'individu au milieu de la cité. Pour s'assurer le développement économique le plus large, l'indépendance et la sécurité nationale et territoriale, elle peut et doit s'associer, c'est-à-dire se fédérer avec toutes les autres communes ou associations de communes qui composent la nation. Elle a, pour la décider, les affinités de race, de langage, la situation géographique, la communauté de souveraineté, de relations et d'intérêts. L'autonomie de la Commune garantit au citoyen la liberté, l'ordre à la cité, et la fédération de toutes les communes augmente, par la réciprocité, la force, la richesse, les débouchés et les ressources de chacune d'elles, en la faisant profiter des efforts de toutes. C'est cette idée communale poursuivie depuis le XIIe siècle, affirmée par la morale, le droit et la science, qui vient de triompher le 18 mars 1871. Elle implique, comme force politique, la République, seule compatible avec la liberté et la souveraineté populaire. La liberté la plus complète de parler, d'écrire, de se réunir et de s'associer. Le respect de l'individu et l'inviolabilité de sa pensée. La souveraineté du suffrage universel restant toujours maître de lui-même, et pouvant se convoquer et se manifester incessamment. Le principe de l'élection appliqué à tous les fonctionnaires ou magistrats. La responsabilité des mandataires, et, par conséquent, leur révocabilité permanente. Le mandat impératif, c'est-à-dire précisant et limitant le pouvoir et la mission du mandataire. En ce qui concerne Paris, ce mandat peut être ainsi déterminé: Réorganisation immédiate des

odnose trebalo je, dakle, u bliskoj budućnosti zamijeniti novima. No, sastavljači manifesta nisu predviđali određene zahvate, konkretne mjere kojima bi se prokrčio put u bolje, socijalističko društvo. Možda iz opreza, zbog razlika gledišta ili nekog drugog razloga, izabrana je neutralna formacija o tom putu, koja nije baš najbolje pristajala odlučno izraženoj želji da se izađe iz starog društva izrabljivanja i surovih sukoba.

Usporedba tih dokumenata otkriva nam više važnih momenata relevantnih za pojavu i život Komune. Većina njih sadrži jače ili slabije naglašenu osudu starog, onog što još traje ili je tek nedavno zgaženo, ali u projekciji budućnosti su vidljive znatne razlike, tek dijelom ublažene dodirnim elementima ili istovjetnim gledištima. Republikanska i naročito demokratska nota spaja najveći dio tih programa ili njihovih projekata. Izuzetak je samo manifest delegacije 20 arondismana od 20. i 23. II 1871. u kojem se ta nota ne zamjećuje. U pogledu socijalnih zahtjeva iznimka je mnogo značajnija: njih ne spominje u svojim proglašima Centralni komitet nacionalne garde — političko tijelo koje je uoči nove revolucije imalo veliku, 18. III znatnu, a zatim do izbora Komune izvanrednu ulogu u buri pariških zbivanja. Centralni komitet 20 arondismana i federacija pariških sekcija Internationale, mada su u oscilacijama svog utjecaja na mase ponekad dosezale visoke točke, nisu se u razdoblju od kada se pojavio Centralni komitet nacionalne garde pa do proglašenja Komune nijednom približili položaju prvorazrednog činika.⁴⁰ Nedostatak socijalnih ciljeva Centralnog komiteta nacionalne garde nije, dakako, bio slučajav. Njegovi su uzroci u nekim bitnim crtama garde i socijalnoj podlozi nove revolucije.

Već je u ranijem razmatranju o toj velikoj poluvojnoj organizaciji naglašeno da njezin sastav nije bio jednorodan. Proletarizacija garde je uglav-

districts de la cité suivant la situation industrielle et commerciale de chacun quartier. Autonomie de la garde nationale, formée de tous les électeurs, nommant tous ses chefs et son état-major général, conservant l'organisation civile et fédérative représentée par le Comité central, et à laquelle la révolution du 18 mars doit son triomphe. Suppression de la préfecture de police. Surveillance de la cité exercée par la garde nationale placée sous les ordres immédiats de la Commune. Suppression, quant à Paris, de l'armée permanente, aussi dangereuse pour la liberté civique qu'onéreuse pour l'économie sociale. Organisation financière qui permette à la ville de Paris de disposer entièrement et librement de son budget, sous réserve de sa part de contributions dans les dépenses générales et services publics, et qui répartisse suivant le droit et l'équité les charges du contribuable d'après les services reçus. Suppression de toutes subventions favorisant les cultes, les théâtres ou la presse. Propagation de l'enseignement laïque intégral, professionnel, conciliant la liberté de conscience, les intérêts, les droits de l'enfant avec la liberté et les droits du père de famille. Ouverture immédiate d'une vaste enquête, établissant la responsabilité incombant aux hommes publics dans les désastres qui viennent d'accabler la France; précisant la situation financière, commerciale et industrielle de la cité, le capital et les forces dont elle dispose, les ressources dont elle jouit, et fournissant les éléments d'une liquidation générale et amiable nécessaire à l'acquiescement de l'arriéré et à la reconstitution du crédit. Organisation d'un système d'assurance communale contre tous les risques sociaux, y compris le chômage et la faillite. Recherche incessante et assidue des moyens les plus propres à fournir au producteur le capital, l'instrument de travail, les débouchés et le crédit afin d'en finir pour toujours avec le salariat et l'horrible paupérisme, afin d'éviter à jamais le retour des revendications sanglantes et des guerres civiles qui en sont les conséquences fatales. Tel est mandat que nous donnons, et que nous demandons, citoyens, de donner à vos élus [...]» (Dautry-Scheler, n. dj. 235—239; autori ne analiziraju dokument kao ni Lefebvre, koji ga također donosi u cjelini, ali za nj samo kaže da je »bez sumnje najdotjeraniji projekt federalističke i decentralističke rekonstrukcije društva« (n. dj., str. 357).

⁴⁰ Usp. Dautry-Scheler, n. dj., 190—199.

nom završena u prva tri tjedna poslije revolucije od 4. IX. Koliko god snažan i upadljiv, taj proces nije prešao određene granice. Sitna je buržoazija bila mnogobrojan sloj pariškog stanovništva koje su plima borbenog raspoloženja, nabujala zbog pobjedonosne revolucije, i provala patriotskih osjećaja masovno povukle u nacionalnu gardu kao i radnike. Uz njezino brojno prisustvo ta se organizacija tek djelomice pretvorila u prvu radničku miliciju svijeta. U cjelini, nacionalna garda je bila naoružani narod Pariza, a ne prototip političke vojske proletarijata. To je udarilo pečat i Centralnom komitetu, jer se to političko tijelo nije rodilo inicijativom nekoga užeg, avangardnog dijela nacionalne garde već voljom njezine pretežne većine koju su uz radnike činili brojni pripadnici sitne buržoazije. Ono je zato nužno izražavalo i zastupalo one poglede i težnje koji su im bili bliski ili isti. A u onome što ih je spajalo, što im je bilo zajedničko ili gotovo takvo, pretezali su politički momenti. Republika i demokracija bili su već stari ideali radnih masa, ideali koje je baš sitnoburžoaska politika unijela u francusko radništvo. Zbog njih su te dvije društvene snage zajedno započinjale revoluciju u tri navrata: god. 1830, 1848. a i 4. IX 1870. U prvoj od njih republika i demokracija se nisu uspjele ni pojaviti, u drugoj su nikle ali samo kao kratkotrajna epizoda. Buržoaske monarhije, nastale poslije tih revolucija, nisu za radništvo i malograđansku masu predstavljale neki naročiti napredak prema burbonskoj restauraciji. Njihovi su socijalni uvjeti ostali uglavnom isti, željena politička prava nisu stekli ili su ih čak izgubili. Teška iskustva s monarhijama raznih tipova održavala su i jačala njihovu odanost republici i demokraciji. No, uz to se pamtilo jedno drugo iskustvo: god. 1830. republika i demokracija su pokopane još kao embrij a god. 1848. u djetinjoj fazi zato što su to dopustili radništvo i sitna buržoazija. Njihova zajednička fronta borbe bila je u julskoj revoluciji spontana, bez ikakve ozbiljne političke okosnice; stoga se odmah poslije pobjede revolucije rasula ostavljajući slobodno polje vještim manevrima buržoaskih vrhova. God. 1848. ta se fronta slomila u žestokom sudaru klasa, njeni bivši pripadnici okrenuli su oružje jedni protiv drugih i ubijali se na lipanjskim barikadama. No, poslije radničkog poraza sitna je buržoazija uskoro grubo odgurnuta u političku pozadinu i zatim potučena pri pokušaju prelaska u aktivnu obranu republike i demokracije. Prema tome, dvije su revolucije ostavile pouku: slabost zajedničke fronte radnika i malih vlasnika ili čak njen rascjep osvećuju se prije ili kasnije i jednima i drugima. To je iskustvo postalo naglo aktualno odmah nakon kapitulacije. Nova je nacionalna skupština već svojim sastavom, a zatim i postupcima, najavila još jedan suton i republike i demokracije — reprizu poznatog razvoja iz god. 1830. i 1848/9. Prijeteća mogućnost da zaštitnici »reda« nametnu Francuskoj još jednu monarhiju pokrenula je radnike i sitnu buržoaziju Pariza u novu zajedničku akciju. Njezinu široku organizacionu podlogu nije trebalo tek stvoriti, ona se u obliku nacionalne garde sama nudila. Moćna bujica otpora pariških masa, riješenih da se odupru uvođenju novoga autoritativnog režima, našla je u njoj svoje prirodno korito. Centralni komitet, koji je izronio iz te bujice, bio je izraz udružene volje radnika i sitne buržoazije da brane republiku i demokraciju. Time su bili određeni i njegovi akcioni potezi i programatski dokumenti. U njima se idejno odrazio savez radnika i sitne buržoazije zasnovan na zajedničkom političkom opredjeljenju u konkretnoj

situaciji, na opredjeljenju koje je imalo bogatu i dugu prehistoriju. Prvi put poslije triju revolucija taj se savez ispriječio pred buržoaskom reakcijom kao odlučna zaštita demokracije i republike. Njegove sastavne dijele držali su zajedno politički, a ne socijalni ciljevi. Zato su posljednji izostali u proglasima Centralnog komiteta nacionalne garde, iako je među članovima toga tijela bilo nekoliko agilnih pripadnika radničke Internacionale.⁴¹ Oni su shvatili ili barem naslutili da je diranje u socijalnu tematiku opasno za savez radništva i sitne buržoazije zbog nužnih razlika interesa, i idejnih i stvarnih. Naravno, određeni ciljevi mogli su im i u toj sferi biti zajednički ili bliski. Npr., odlaganje eskonta mjenica u interesu malih vlasnika ne bi oštetilo radnike; štoviše, posredno bi im koristilo — brojna obrtna i poluobrtna poduzeća u kojima su oni bili zaposleni odmakla bi se barem privremeno od ruba bankrota, proizvodnja se u njima ne bi morala zaustaviti ili jako smanjiti uz neizbježno izbacivanje radnog osoblja na ulicu. Općenito uzevši, radnici i sitna buržoazija mogli su se sporazumjeti o raznim socijalnim ciljevima u granicama tadašnjeg društvenog sistema. Zajednički prijelaz preko njegovih međa, makar samo u idejnom smislu, bio je mnogo teži. Za razliku od radnika, sitna buržoazija Pariza nije tada ni u masi ni nekim svojim značajnijim dijelom bila sklona novom, socijalističkom društvu. Zbliživši se s radnicima zbog već spomenutih razloga, ona se više ne plaši mogućnosti društvenog preobražaja onoliko kao nekada, u danima lipanjskog sukoba, ali bi taj strah oživjelo otvoreno zahtijevanje temeljnih socijalnih promjena u sklopu zajedničkoga aktualnog programa borbe s buržoaskom reakcijom. Odricanjem od takvog zahtijevanja radnički je saveznik pošteđen dileme iz koje je jedan put vodio u novi rascjep. Kakve bi bile njegove posljedice, nije trebalo mnogo pogađati; historijski uzorak je postojao, i to još prilično svjež. Nemali broj građana Pariza, a osobito »stare brade«, revolucionari iz god. 1848, nisu ga zaboravili.

Politički ciljevi koji se susreću u proglasima Centralnog komiteta a i u manifestima drugih tijela pokazuju da se pariški pokret nije ograničio samo na zaštitu republike i demokracije. Ma kako bila borbena, čista defenziva je u najboljem slučaju obećavala samo održanje status quo. Konačna sigurnost tih političkih tekovina mogla se postići samo prijelazom iz obrane u napad s ciljem da se liše pozicija i moći grobari republike i demokracije i dalje razvije politički sistem kako bi postao posve nepogodan okvir za njihov oporavak a u isto vrijeme čvrsto jamstvo radnih masa da upravljaju same sobom. U tom svjetlu treba promatrati zahtjev o ukidanju regularne vojske i policije u gotovo svim navedenim dokumentima. Raspoložujući s njima gornji slojevi društva prijetili su i republici i demokraciji i socijalnom progresu, bez njih oni bi bili korov koji se mogao odmah ili kasnije lako iščupati. Što se tiče vojske, zahtjev je polazio i od njezine žalosne uloge u obrani zemlje. Podupirala su ga sjećanja na Drugo carstvo u kojem je od njegova rađanja do bijednog završetka regularna armija bila glavni stup režima. Dodatni zahtjev o naoružanom narodu također je

⁴¹ Od 30 članova CK garde, u sastavu utvrđenom 10. III 1871, Internacionali su pripadali Varlin, Assi, Jourde, Clemence, Babick, Andignoux, Alavoine, Billioray, Maljournal, Chouteau a možda i Arnaud i Gauthier (usp. popis članova CK u *Bourgin*, 191 s podacima o pripadnicima Internacionale u *Parižskaja kommuna*, I, 251, 302, 305 i u *Dautry-Scheler*, 18, 23—24), tj. barem trećina.

imao konkretni temelj — nacionalnu gardu koja je u doba opsade Parisa bila barem triput brojnija od stajaće vojske. O tome kolika je njezina prava vojna vrijednost, tj. sposobnost da brani zemlju od vanjskog neprijatelja, nije se mnogo znalo, jer joj je vlada »nacionalne obrane« dala malo prilika da se oprobala u operacijama. Poznati odnos te vlade prema ratnim naporima zamaglio je onaj dio krivice za vojne neuspjehe garde koji se smije njoj samoj pripisati. Demokratski i revolucionarni krugovi Pariza i široka javnost optuživali su samo vladu, trpio je, dakle, njezin ugled, a ne garde. U Parizu, povezana u federaciju na čelu sa Centralnim komitetom, ona je predstavljala ozbiljnu silu. Svoju vrijednost na unutrašnjem terenu dokazala je zorno u novoj revoluciji 18. III. Uglavnom njezinom zaslugom oružane snage režima su lako potučene uz malo žrtava. Parola o naoružanom narodu ili nacionalnoj gardi kao jedinog oružanoj sili stekla je široku popularnost zbog tadašnjih prilika, njezini argumenti nisu tada bili teoretski već stvarni kao i osnovica zahtjeva da se ukinu glavni instrumenti sile svih dotadašnjih režima.

Realnu podlogu imali su i zahtjevi o izbornosti, odgovornosti i opozivosti svih javnih funkcionara. Kroz njih je govorila ne samo opća antipatija prema birokraciji kao snažnom oružju raznih monarhija koje su se u Francuskoj smjenjivale od početka XIX stoljeća sve do treće republike. Imenovano činovništvo, ovisno samo o vladajućim koterijama, nadživjelo je posljednji autoritativni režim; personalne promjene poslije 4. IX bile su u tom važnom dijelu državnog aparata nezatne,⁴² kao da carstvo nije palo već se samo malo zatreslo. Buržoaski republikanci, ljudi »reda«, preuzeli su njegove do jučer iskusne čuvare, bojeći se većih promjena jer ih po svoj prilici ne bi mogli kontrolirati. I bez njih velika zgrada državne administracije, poljuljana slomom carstva, nije bila stabilna, uz njih postala bi još nesigurnija. I tako su, uglavnom, isti ljudi na isti način dalje obavljali upravne poslove zemlje. Služeći vladi »nacionalne obrane«, oni su predstavljali jako uporište njezine kapitulantske orijentacije. Zahvaljujući njima, Francuska je ponovno dobila narodnu skupštinu punu rojalista. Birokracija je stoga postala još omraženija. Sastavljači programatskih dokumenata revolucionarnih snaga nisu je mogli zaboraviti, političke slobode su uz nju bile sumnjive vrijednosti. Njihovi su zahtjevi za nov status javnih funkcionara smjerali dokidanju birokracije. Uostalom, ona je bila nezamisliva u novom komunalnom sistemu.

Korijeni i suvremena osnovica težnje Komuni već su spomenuti. Budući da je ta težnja prisutna u svim navedenim dokumentima, potrebna su još neka, dodatna objašnjenja. Aktualnost Komune promijenila je kapitulacijom znatan dio svoje podloge. Dok je prije bila poželjna, u prvom redu kao mobilizaciono tijelo obrane zemlje i Pariza, sad je trebalo da posluži kao protuteža sumnjivoj nacionalnoj skupštini, kao politička zapreka otvorenim i prekrivenim neprijateljima republike i demokracije. Stara komuna u Velikoj revoluciji obavljala je istodobno obje te funkcije s puno uspjeha.⁴³ Ali je prošlost davala još jednu pouku: ta je komuna bila i snažna poluga za produbljivanje revolucije, njezin pokretač prema ostva-

⁴² V. Lefebvre, 173.

⁴³ Spasonosna uloga komune iz god. 1792. naglašena je već u prvoj deklaraciji principa pokreta 20 arondismana 9. X 1870. (Dautry-Scheler, 86).

renju socijalnih ciljeva donjih slojeva. Kroz nju su oni govorili neposredno i snažno širokoj javnosti, bez mandatarata na vrhovima predstavničke piramide, često spremnih da filtriraju njihove želje i težnje i prepravljaju ih po vlastitom ukusu, interesu, momentanim ili dugoročnim političkim proračunima. Međutim, radnicima i drugim trudbeničkim slojevima Francuske nova Komuna nije trebala samo kao politička govornica bez zvučnih amortizera, već i zbog drugih razloga. Skupštinski sistem i uz opće pravo glasa nije zajamčio ni politički ni socijalni napredak, naprotiv doveo ga je u pitanje. Štoviše, pokazalo se da u njemu ne treba tražiti čak ni garanciju nezavisnosti i integriteta zemlje i nacije. Nakon što se upravljanje javnim poslovima u ime naroda teško diskreditiralo i u svojoj republikanskoj formi, komunalna misao francuskog socijalizma stekla je široki krug pristaša. Njezina srž — postavka o pravu i dužnosti članova društva da sami upravljaju sobom na najneposredniji mogući način — bila je istodobno krajnja konzekvenca ideje narodnog suvereniteta i demokratske koncepcije. Prema njoj je naprednu Francusku vodio historijski razvoj posljednjih osamdesetak godina, kroz bure četiriju revolucija, odnosno pet ako im priključimo i onu 18. III, kroz smjene režima i političkih sistema raznih komplementarnih i kontrastnih boja. Samo na tlu zemlje s takvom prošlošću, jedinstvenom u Evropi i u svijetu, mogla se misao o društvenoj samoupravi, sadržana u većoj ili manjoj mjeri još u prvim učenjima o narodnom suverenitetu i demokraciji, do kraja razviti, prodirjeti u masovnu svijest, postati veliki ideal mnogih i zato dospjeti na prag svoje realizacije.

Međutim jedan od dokumenata, manifest pokreta 20 arondismana od 20. i 23. II 1871, pokazuje da se Komuna tada nije shvaćala jedino kao dosljedna samouprava društva, već i u drugom, različitom smislu — kao organ revolucionarne diktature svjesne manjine društva. Ona u toj verziji nije veliki samostalni cilj, nego sredstvo onoga što je glavno — socijalnog preobražaja. Time je komunalna ideja prihvaćena tek djelomično, u formalnom a ne i u stvarnom smislu. Mreža komuna predstavljala bi kostur novoga političkog sistema u službi revolucionarne elite. U njemu nije bilo mjesta za nedovoljno uvjerene ili kolebljive, za masu često sklonu zabludama, ali ni za njezino spontano stvaralaštvo. Takva komuna — sublimat inače raspršene svijesti društva o svojim suštinskim interesima — pružila bi socijalnoj revoluciji visoku koncentraciju volje njezinih pristalica, neopterećenu nikakvim balastima, čvrsti okvir i sigurni potporanj njihovoj intenzivnoj aktivnosti na strogo određenom pravcu. U pogledu radnih masa, koje se u tom konceptu ne spominju ni kao objekt, sastavljači manifesta su, vjerovatno, pretpostavljali da će ih komuna svojim kvalitetama i općom orijentacijom automatski povući za sobom.

Mada je to shvaćanje o Komuni izloženo odlučno, bez traga sklonosti ikakvoj modifikaciji, što je u potpunom skladu s kategoričkim karakterom cijelog dokumenta, pokret 20 arondismana nije ostao dosljedan. U manifestu od 27. III vidljiv je drugačiji pristup Komuni. O njoj se više ne govori kao o zajednici najsvjesnijih, poluzi društvenog preobražaja, nego je svaki građanin povezan s Komunom a njezina se samostalna vrijednost ističe kao i u proglasu federalnog savjeta pariških sekcija Internacionalne. Štoviše, manifest je otišao najdalje u definiranju uloge, prava i mogućnosti Komune kao temeljne društveno-političke asocijacije. Jedino se u njemu

ističu činioци koji će svojim specifičnim sadržajem odrediti posebnost svake komune. Po njima, ona bi morala biti organski plod svoga terena, tvorevina izrasla iz njegove stvarnosti, sadašnje i prošle, jamstvo ispunjenja posebnih potreba i iskorištavanja osobitih prednosti toga terena. Tako su tek u tom dokumentu komune spuštene s apstraktne razine, na kojoj su sličile uniformnim zajednicama, na tlo društvenog života. Na njemu sagrađene, one bi svojim posebnim obilježjima tvorile bogatu, šaroliku sliku novoga poretka. U manifestu se više nego u i jednom dokumentu te vrste govori o povezivanju komuna koje bi trebalo da im umnožava snagu i bogatstvo u općem napretku i sigurnosti. Pri tome, predviđa se, one će polaziti i od onoga što im je posebno te se udruživanjem može oploditi i od onoga što čini njihove zajedničke, najopćenitije crte po kojima je svaka od njih istovjetni integralni dio komunaliziranog društva. Odnos između tih dvaju elemenata, na kojima bi trebalo počivati povezivanje, nije izdvojen, oni su u tekstu tako spojeni da se ne može razabrati mjesto, prava težina svakog u cjelini. Bez obzira na tu primjedbnu i na one koje su dane prije u vezi s tim dijelom manifesta, očigledno je da je pokret 20 arondismana dan uoči početka rada Pariške komune pružio javnosti tada najdotjeraniji koncept komunalnog sistema. Razloge za napuštanje prijašnjeg shvaćanja, izloženog prije svega mjesec dana, treba tražiti u prvom redu u promijenjenoj situaciji. Od velike želje, Komuna se u Parizu pretvorila u stvarnost posve određenog oblika. O njoj se moralo razmišljati drugačije. Vjerojatno je promjenu gledišta prouzročio i više ili manje izmijenjeni sastav tijela na čelu pokreta 20 arondismana u kojem su pretežali čas jedni čas drugi utjecaji.

Kao što slijedi iz prethodnog teksta, socijalni se ciljevi javljaju samo u dokumentima koji ne potječu od Centralnog komiteta nacionalne garde. Njihovi zastupnici pripadaju prostranom krugu revolucionarnog Pariza čiji se sastavni dijelovi, iako organizaciono samostalni, tako isprepleću da ih je nemoguće jasno razgraničiti. Naime, u pokretu 20 arondismana sudjeluje sad više sad manje vodećih članova pariških sekcija Internacionale, a i istaknute ličnosti udruženja radničkih društava.⁴⁴ To isprepletanje samo po sebi svjedoči o bliskosti težnji tih triju skupina. Uz srodne političke ideale njih navodi na dodire i suradnju zajednička želja da se revolucija ispuni socijalnim sadržajem, da se njom počne u novo društvo. Suglasni su i u pogledu biti željenog preobražaja. Mada različitim riječima, svi ti dokumenti zahtijevaju promjenu osnovnih proizvodno-društvenih odnosa. Manifest delegacije 20 arondismana od 20. i 23. II traži socijalnu jednakost, a proglaš federalnog savjeta pariških sekcija Internacionale emancipaciju radnika i reorganizaciju rada. Što to zapravo znači objašnjava u oba dokumenta dodatni zahtjev da svi plodovi rada imaju pripadati onima koji ih stvaraju, tj. društveni odnos u kojem jedni, samo zato što su vlasnici proizvodnih sredstava, prisvajaju dio rezultata proizvodne djelatnosti drugih, koji s njima ne raspolažu, treba nestati.

⁴⁴ To je isprepletanje karakteristično i na početku pokreta 20 arondismana i uoči revolucije od 18. III. Na sastanku 4. II 1871. sudjelovali su članovi Internacionale i s njome najuže povezanih radničkih društava u tolikom broju da Dautry i Scheler čak postavljaju pitanje radi li se o sastanku samo delegacije 20 arondismana, što bi se moglo zaključiti iz naslova zapisnika, ili o zajedničkom skupu toga tijela i predstavnika federalnog savjeta Internacionale te federalne komore radničkih društava (n. dj., str. 166).

Zajednički proglas revolucionarne »trojke« Pariza precizira osnovni uvjet koji će radnicima osigurati integralnu vrijednost njihova rada: njima valja dati sredstva proizvodnje. Posljednji manifest pokreta 20 arondismana razrađuje zahtjev: radnicima — kapital, oruđa rada, kredit i tržište, što se u osnovi podudara sa sadržajem koji reorganizaciji rada daje federalni savjet pariških sekcija Internacionale, nabrajajući kao posebne socijalne ciljeve organizaciju kredita i razmjene te razgranjavanje asocijacija. O tome kako stići u to novo društvo bez izrabljivanja, dokumenti malo govore. To se pitanje, mogli smo vidjeti, javlja u deklaraciji principa delegacije 20 arondismana i u proglasu federalnog savjeta, i to na različiti način. Dok se prvi zalažu da se uz političku provede i socijalna »likvidacija«, koju zbog prethodne postavke o ukidanju svih privilegija buržoazije smijemo shvatiti kao eksproprijaciju nosilaca privatnog vlasništva, drugi predviđa društveni ugovor klasa, mirno poravnanje velikog spora između kapitala i rada. Na žalost, ni jedan ni drugi dokument ne određuju pobliže predloženi put u novo društvo. Velika je razlika i bez toga očigledna. Dakle, dvije jake, vrlo bliske struje revolucionarnog Pariza nisu bile suglasne u pogledu prelaska iz kapitalizma u socijalizam. U oluji zbivanja, nekoliko dana prije rađanja Komune, zaobišle su tu važnu razliku kako bi u zajedničkoj objavi istakle samo ono što ih spaja — isti konačni cilj. To je ponovio i posebni manifest pokreta 20 arondismana. Tako ni krajnja ljevica velike fronte Komune nije čvrsto zacrtala odnos prema buržoaziji i njezinu vlasništvu u neposrednoj budućnosti. Razloga za šutnju o tom važnom pitanju u ovom dokumentu vjerojatno je bilo više. Možda su njegovi autori smatrali da trenutak ne iziskuje deklaraciju o putu u novo društvo, možda nisu bili sigurni ili jedinstveni u pogledima ili su se suzdržali od otvorenog suda iz političkih obzira prema sitno-buržoaskom savezniku. Kakvi god su zaista bili ti motivi, lišili su najrazrađeniji projekt programa Komune jednog važnog elementa.

Napokon, pada u oči da se među socijalnim ciljevima, koje ti dokumenti ističu, samo u posljednjem manifestu 20 arondismana nalaze i takvi koji se tiču sitne buržoazije. Pitanje sela se nigdje ni ne nazire; ono je uopće spomenuto svega jednom, zbog usporedbe koja podrazumijeva da je taj društveni sloj već davno, u Velikoj revoluciji, zadovoljen u svom osnovnom interesu. Ni glavne organizacione jezgre pristalica i pobornika društvenog preobražaja nisu pokazale veće zanimanje za socijalne potrebe stvarnog saveznika radnika — malog buržuja. Njihove potencijalne saveznike — višemilijunsku seljačku masu su čak posve previdjele. Koliko god su nadvisile Centralni komitet nacionalne garde naglašenim socijalnim interesom, te su revolucionarne grupe i same bile ograničene. U njihovu horizontu nema velikog dijela radne Francuske, a drugi se tek jednom javlja na njegovu kraju. Gotovo je sva pažnja usmjerena na radništvo, iako proleterski sektor francuskog društva nije tada ni apsolutno ni relativno najjači. Nedostatak zanimanja za seljaštvo imao je stare korijene, o kojima se u ovom radu već govorilo. Poslije revolucije od 4. IX, pa sve do Komune, nisu se pojavili nikakvi jači stimulansi koji bi revolucionarne struje pobudili da prevladaju taj svoj nedostatak. Selo se nije bunilo, osim sporadično, a na izborima 8. II 1871. slalo je u skupštinu poslušno svoje notable čija je reakcionarnost bila dobro poznata. Ako je mir sela dopuštao da revolucionarne snage grada i dalje zaobilaze većinu fran-

cuskog društva, rezultati izbora su ih čak podsjetili da se bonapartizam pri svom usponu i kasnijem vladanju oslanjao na seljačke mase. Oživljeno zazornim političkim postupanjem, to je sjećanje još povećalo distancu između uzbuđenog grada i uglavnom pokornog sela. Zapuštanje socijalnih problema malograđanstva imalo je drugačiju osnovicu. Ni sami njegovi predstavnici nisu ih posredstvom Centralnog komiteta nacionalne garde istakli. Uzroci nezadovoljstva sitne buržoazije uoči Komune bili su znatno više politički nego socijalni, što samo po sebi govori da taj društveni sloj još nije bio izložen takvom pritisku velikog kapitala koji bi ga primorao da misli o svom opstanku. Nepobitno pogoršanje njegova položaja u mjesecima opsade i tmurna perspektiva koja se pred njim otvorila na pragu mira nisu djelovali kao samostalni faktori, jer stvarne prijetnje egzistenciji malograđanstva ni u ratu ni poslije kapitulacije ne prelaze određene granice, već su samo pojačale osnovicu njegova političkog nezadovoljstva. Uglavnom se zato i socijalni problemi sitne buržoazije u njezinoj javnoj svijesti prevode na politički kolosijek, izražavajući se posredno. To ipak nije bio jedini uzrok da je revolucionarna avangarda Pariza ostavila po strani te probleme. Okrenuta više od drugih budućnosti društva, ona je tako reći opsjednuta posebnim interesom klase radi koje novi socijalni poredak želi. Ne shvaćajući da ga samo radništvo ne može stvoriti ni obraniti, ta se avangarda zanosi ograničenom vizijom u kojoj nema mjesta za sloj malih buržuja a još manje za seljaštvo.

U tim programatskim dokumentima vidljive su sve one idejne struje koje zamjećujemo i u kasnijem radu Komune. Dok su socijalni ciljevi postavljeni a često i obrazloženi uglavnom suglasno prudonističkoj doktrini, kroz političke govori francuski radikalizam. U njegovu su idejnom arsenalu još na kraju carstva i građanske slobode (govora, skupa, udruživanja, štampe) i odvajanje crkve od vlasti i municipalna prava i zamjena stajaće vojske naoružanim narodom i izbornost svih službenika i dr. U pogledu društvenih nosilaca tih dviju grupa ciljeva potrebno je podvući važnu razliku, već spomenutu u drugom kontekstu. Iako je prudonizam, po odnosu prema malom vlasništvu i nekim drugim crtama predstavljao verziju malograđanskog socijalizma, najvećem dijelu sitne buržoazije bio je i ostao stran, uglavnom zbog svoje nemilosrdne kritike društva koja se nije zadržala samo na njegovom višem dijelu već je pogađala i neke opće značajke buržoaskog morala i postupanja, tipične za sve slojeve posjednika. Izrazitu većinu brojne vojske prudonizma čine radnici, privučeni njegovom oštrinom, često neprijatnom malom buržuju, ali i obećanjima koja su spajala bolju budućnost s boljom prošlošću, nudeći im viziju novog doba kad će oni opet postati samostalni proizvođači — slobodni vlasnici plodova svoga rada. A devize radikalizma nisu bile privlačne samo za malograđanstvo već i za cijelo radništvo, čak i za onaj dio koji još nije dozrio dotle da se zanosi bilo kakvim socijalnim idealom. Zato se političke ciljeve u tim dokumentima ne smije suditi samo kao sitno-buržoasko i odatle izvoditi zaključke o karakteru revolucije 18. III. Oni su, bez obzira na svoje porijeklo, i radnički. Klasa koja ih je svojim donjim dijelom postavila i zastupala sprečavala je njihovu realizaciju. Hoće li se iz ciljeva pretvoriti u tekovine, ovisilo je o radnicima i ekonomski slabijoj većini te klase, a nipošto o njoj samoj shvaćenoj u cjelini. Kao krajnji domot demokracije ti su se ciljevi nalazili na samoj granici buržoaskog

društva, dijelom čak u prelaznoj zoni između kapitalizma i njemu suprotnog društvenog poretka. U svom obogaćenom obliku, u kojem se javljaju u dokumentima struje socijalnog preobražaja, oni više ne pripadaju toj zoni, već određenijoj budućnosti novoga poretka. Tako municipalna prava, stari cilj sине buržoazije, prudonistički pristup izvlači iz ograničene sfere mjesne samouprave i razvija kao pravo komune na posve samostalan život i slobodno povezivanje u kojem više nema prave vlasti. Ideal je prebačen preko granice buržoaskog reda i postavljen na tlo posve drugačijeg društva. Specifični spoj blankizma i bakunjinizma, očigledan u drugoj »deklaraciji principa« pokreta 20 arondismana, također preobražava municipalnu ideju u komunalnu, ali trga većinu veza s demokracijom i u njezinom najdosljednijem obliku, zamičući u posebno shvaćenu prelaznu zonu kao doba revolucionarne diktature — snažnog sredstva ostvarenja socijalizma. Uzevši u cjelini, realizacija političkih ciljeva iz uspoređenih dokumenata mogla je široko otvoriti vrata u novo društvo, to više što do nje dolazi na temelju revolucije protiv stupova buržoaskog poretka. Vlasnici velikog kapitala su to dobro znali, njih nije smutilo nedostajanje socijalnih i umjerenost političkih ciljeva u objavama Centralnog komiteta garde, tijela koje se do pojave Komune nije dalo povući na jasni put proleterske revolucije, kao što je i Komuna sama kasnije izbjegla da njime odlučno, bez ikakvih prikrivanja, krene. Shvaćajući čemu vode već i politički ciljevi postavljeni na granici sistema, visoka buržoazija Francuske krenut će u režiji svoje vlade u nepomirljivu borbu protiv pobunjenog Pariza i svih onih koji su ga pokušali slijediti.

Programski siromašan Centralni komitet garde postao je *via facti* vodeći organ nove revolucije, iako njom u prvim trenucima nije upravljao.⁴⁵ Njegovi nedostaci, uz ostale i suzdržanost u formuliranju političkih ciljeva, svojevrsni su dokaz nezavršenog procesa idejnog sazrijevanja pariških radnika, koji se još uvijek u većini nisu opredijelili za socijalizam već su mu samo manje ili više naginjali. No, to tijelo ne predstavlja ni isključivo ni pretežno radnike, pa zato njegovi nedostaci tek djelomično odražavaju svijest i raspoloženje pariških proletera. Međutim, čak kad se uvaži da je Centralni komitet garde predstavljao i sitnu buržoaziju, kao važni sastojak revolucionarnog vala Pariza uoči Komune, još ostaje jedan značajni moment bez kojeg se ti nedostaci mogu pogrešno shvatiti. To se tijelo konačno oblikovalo tek nekoliko dana prije 18. III, za razliku od predstavničkog organa pokreta 20 arondismana osnovanog odmah poslije sloma carstva. Nije ga, poput posljednjeg, rodila i njegovala jedna avangarda sad s većim sad s manjim masovnim oslonom, već je nikao iz vrlo širokog raspoloženja kao spontani plod prostrane, ali heterogene osnovice bez čvršće strukture. Za idejnu kristalizaciju u njemu nije bilo vremena, događaji su ga zapljuskivali ne dopuštajući mu mladom i nesigurnom da se opredijeli za išta preko ruba sutrašnjeg dana.

Ispitivanje programatskih dokumenata uoči Komune vodi zaključku da je idejna ljuska revolucije koja je buknila 18. III bila sastavljena uglavnom od sitnoburžoaskih elemenata, ali se kroz njih prilično jasno nazirala prava srž. Po onom čemu se suprotstavila i zaprijetila, po tome što je otvorila,

⁴⁵ *Lefebvre*, 240—259; *Parižskaja kommuna*, I, 287.

najavila i obećala svojim općim smislom, ta je revolucija imala socijalistički karakter. Na različite načine dokazala ga je i u svom nastavku — u Pariškoj komuni.

Među vijećnicima revolucionarne uprave francuskog glavnog grada bilo je 25 radnika,⁴⁶ tj. nešto više od četvrtine izabranih. Kako se uskoro 16 predstavnika buržoaskih arondismana povuklo iz Komune, njezin se sastav smanjio na 74 člana. Radnici su, dakle činili trećinu njezinog pravog sastava. Takav udio u vlasti oni nikad ranije ni u Francuskoj, zemlji revolucija, ni bilo gdje drugdje nisu postigli. Najveći dio radnika pripadao je Prvoj internacionali, odnosno njezinim pariškim sekcijama. Međunarodno radničko udruženje je u Komuni, zapravo, bilo jače zastupano nego radnici, jer se među vijećnicima nalazilo i desetak članova Internationale koji nisu živjeli od manuelnog rada (Vaillant, Beslay, Oudet, Jourde i dr.). U cjelini, tek nešto manje od polovice stvarnog sastava izabrane Komune čine pripadnici te organizacije.⁴⁷ No, u najvišem političkom tijelu revolucionarnog Pariza bilo je i više članova koji su naginjali socijalizmu ili pristajali uz neko od učenja o novom društvu a prema raspoloživim podacima nisu bili učlanjeni ni prije ni tada u pariške sekcije Internationale, već se javljaju u pokretu 20 arondismana. Kad se i njih uzme u obzir, izlazi da u Komuni pretežu takvi izabranici radnog naroda Pariza koji su se opredijelili za socijalizam bilo kakve vrste ili su mu barem bili skloni. Dopunski izbori 16. IV su još povećali njihov udio u vijeću. Novi članovi Komune većinom su pripadali Internacionali i pokretu 20 arondismana (Longuet, Serraillier, A. Dupont, Pottier, Sicard, Johannard, Andrieu, Viard, Trinquet, Briosne, Durand, Pillot i dr.). U svakoj od deset komisija Komune bili su predstavljeni već na početku članovi tih skupina. U izvršnoj komisiji, koja je morala koordinirati rad svih ostalih, njima su pripadala četiri (Vaillant, Lefrançais, Duval, Tridon) od sedam mjesta, kao i u vojnoj komisiji (Pindy, Duval, Chardon, Ranvier), u opskrbenoj oni drže sva mjesta (Dereure, Champy, Ostyn, A. Clément, Parisel, E. Clément, Henry Fortuné), u komisiji za industriju i rad sva osim jednog (Malon, Frankel, Theisz, Dupont, Avrial, E. Gerardin, Puget) itd. Slabije su zastupani samo u komisiji pravde i vanjskih poslova prvog sastava, tj. do reorganizacije komisija 21. IV 1871, a od tada i u njima dominiraju.⁴⁸ Prema tome, pristalice novog društva i simpatizeri socijalizma, većinom i poznati široj javnosti kao takvi, prevladavaju u Komuni, odnosno zauzimaju u njoj vrlo važna mjesta. Njihovo zalaganje za ostvarenje novoga društvenog poretka ovisilo je o konkretnoj situaciji, ali bilo koji faktor sa strane, dakle i versajska vlada i njezina buržoaska pozadina, imao je pravo pretpostavljati da je njihova taktika, kakva god bila, podređena velikim strateškim ciljevima, koji će kad-tad, samo ako Komuna preživi protivničke navale, doći na red. O mogućnosti da zastupnici socijalizma

⁴⁶ Lefebvre, 361.

⁴⁷ U kolektivnom radu sovjetskih historičara *Pariškaja kommuna* navodi se da je 28 članova Komune prvog sastava pripadalo Internacionali, ali se oni poimenično odmah ne spominju (n. dj., I, 342). Razni podaci u tom radu, u knjizi Lefebvrea i u monografiji Dautrya i Schelera, međutim, potvrđuju taj navod.

⁴⁸ Udio članova Internationale i pokreta 20 arondismana u Komuni i njezinim komisijama slijedi iz kombinacije podataka u *Bourgin*, 220—221, 230—231, 233 i u *Dautry-Scheler*, 260—268.

na vlasti napuste svoje ideale ili da ih odgurnu u dalju, neizvjesnu budućnost, tad se još ništa nije znalo. Buržoaskoj reakciji, čuvarici »poretka«, njihova uvjerenja i vlast koju su stekli činili su se zajedno kao smrtna opasnost privatnom vlasništvu. Profiti, kamate, rente, sinekure, pravo na upravljanje masom velike nacije, ugled moćnih, sigurnost koju donosi bogatstvo, uživanja raznih vrsta, imovina u bilo kojem obliku, sve su to mogli izgubiti Schneideri, Perieri, Laffitti, tri glasovita Julesa (Favre, Simon i Ferry), Thiers i Picard, Hottingeuri, francuski Rothschildi i mnogi drugi — jedan brojni sloj krupnog kapitala i njegovih političkih branitelja i čuvara. Zato će se njihova zamašna snaga oboriti na Komunu da je što prije zdrobi, prije nego što ona pruži svoje žuljevite ruke prema velikom vlasništvu jedne od najbogatijih buržoazija svijeta.

Karakter revolucije 18. III i Komune osvijetljaju i djela nove vlasti. Posebni interes su odavno pobudili njezini zahvati u ekonomsko-socijalnoj sferi. Najveći dio poznatih dekreta Komune koji se na tu sferu odnose ne zadire u strukture, ne dopire do temelja društvenih odnosa. Uglavnom su njima propisane sanacione mjere koje je zahtijevala prijevremena nužda (ukidanje stanarina za nekoliko tromjesečja 1870/1, odgoda isplate svih dugova do 15. VII 1871, besplatni povratak založenih stvari vrijednih do 20 fr.). Neke od mjera bile su više motivirane brigom za socijalnu pravdu nego akutnom potrebom (zabrana svih globa i odbitaka plaća radnika i službenika, obustava noćnog rada pekara). U sklopu je sanacionih poteza i glasoviti dekret o napuštenim i zatvorenim poduzećima koja su morala preuzeti i ponovo pokrenuti radnička udruženja. Mada diktirana također nuždom, u prvom redu velikom besposlicom, ta odluka Komune nije zastala na rubu promjena dugoročne čak trajne prirode. U dekretu, doduše, nema riječi o eksproprijaciji poduzetnika, ali se predviđa da će se po njihovu povratku arbitražom »[...] odrediti uvjeti konačne predaje radionica radničkim društvima i visina naknade koju će ta društva morati isplatiti vlasnicima«. ⁴⁹ Dakle, poduzeća im se ne bi vratila, već bi samo za njih dobili određenu odštetu. Vrlo je vjerojatno da se Komuna ne bi zaustavila na takvoj, djelomičnoj likvidaciji privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. To slijedi već iz prijedloga Vesiniera da se uz odštetu oduzmu vlasnicima sva velika poduzeća bez razlike. Komuna nije usvojila prijedlog, ali ga nije ni odbila, već samo odgodila raspravu o njemu. ⁵⁰ Iznesen 4. V 1871, u jeku borbi s versajcima, kad se sve veći dio pažnje komunara usmjerava na obranu opkoljenog grada, projekt su nužno zasjenila goruća vojna pitanja. Ostvarenje dekreta o napuštenim poduzećima, koje se uglavnom zbog istog razloga otešlo, pobudilo bi prije ili kasnije pobjedničku Komunu da se vrati Vesinierovom prijedlogu, tj. da odredi temeljno stanovište prema privatnom kapitalu u industriji, trgovini i prometu, što bi opet samo po sebi izazvalo kristalizaciju gledišta i odnosa prema burzi i bankama. U vezi s glavnim skladištem francuskog kapitala, središtem jednog od najvećih novčarskih sistema svijeta — Fran-

⁴⁹ »... Constituer un jury arbitral destiné à statuer, au retour des patrons, sur les conditions de la cession définitive des ateliers aux sociétés ouvrières et sur la quantité de l'indemnité qu'auront à payer les sociétés aux patrons.« (*Journal officiel*, 17. IV 1871, prema M. Bloch, En lisant le journal officiel de la Commune, L'Europe, g. 48, 1970, br. 499—500, str. 64).

⁵⁰ Parižskaja kommuna, I, 472.

cuskom bankom, obično se napominje neispravno držanje Centralnog komiteta garde i Komune koji nisu ovladali tom ustanovom izvanredne važnosti. Međutim, nova revolucija ipak nije bila previše obzirna prema njoj. Organi Komune su u nekoliko navrata zaprijetili upravi banke da će je zauzeti, ukoliko se ne izvrše zatražene isplate.⁶¹ Strahopoštovanje komunara prema golemoj akumulaciji bogatstva, kakvu je predstavljala Francuska banka, ipak nije prelazilo određene granice pa se smije pretpostaviti da bi taj trag prošlosti, kao i mnogi drugi, nestao u trijumfu Komune.

Kako bi izgledalo upravljanje poduzećima u vlasništvu društva, odnosno radničkih asocijacija, teško je reći. Poznatom inicijativom proletera u luvrskoj oružarni nastao je prvi uzorak dosljedne proizvodne samouprave.⁶² Možda bi on postao prototip po kojem bi radničke asocijacije u cijeloj industriji postavile proizvodne odnose na isto takve ili slične temelje. A ako bi same potražile rješenje, vjerojatno se od toga, nađenog, ne bi mnogo udaljile.

Prelazeći ovom prilikom preko brojnih drugih problema i dilema s kojima se Komuna suočila, kao što su jaka vlast ili odumiranje svake manipulacije ljudima već u prelaznom periodu između kapitalizma i socijalizma, prinuda koja razara spontanost ili spontanost koja potkapa organizaciju, bezobzirnost prema svima koji smetaju ili poštivanje različitih gledišta, taktički obziri koji navode na odstupanja ili strateška principijelnost koja udaljuje saveznike, zaustavit ćemo se na njezinom najopćenitijem značenju. Time što je podigla radničku klasu na vlast, što joj je pružila takve mogućnosti društvene akcije kakve nikad prije nije imala, što je dirnula, makar oprezno i djelomično, u privatno vlasništvo, što je ispoljila simptome da bi u tom mogla ići znatno dalje — do kraja, što se uglavnom branila krvlju pariških proletera, nova revolucija i njezina Komuna čine zajedno socijalističku revoluciju usprkos jakim sitnoburžoaskim primjesama. Takvom ju je i primio svijet kapitala i svijet rada, kao veliku prijetnju za jedne — kao veliku nadu i pouku za druge.

⁶¹ Bourgin, 264.

⁶² V. *Journal officiel*, 21. V 1871, prema Blocku, n. dj., 67.